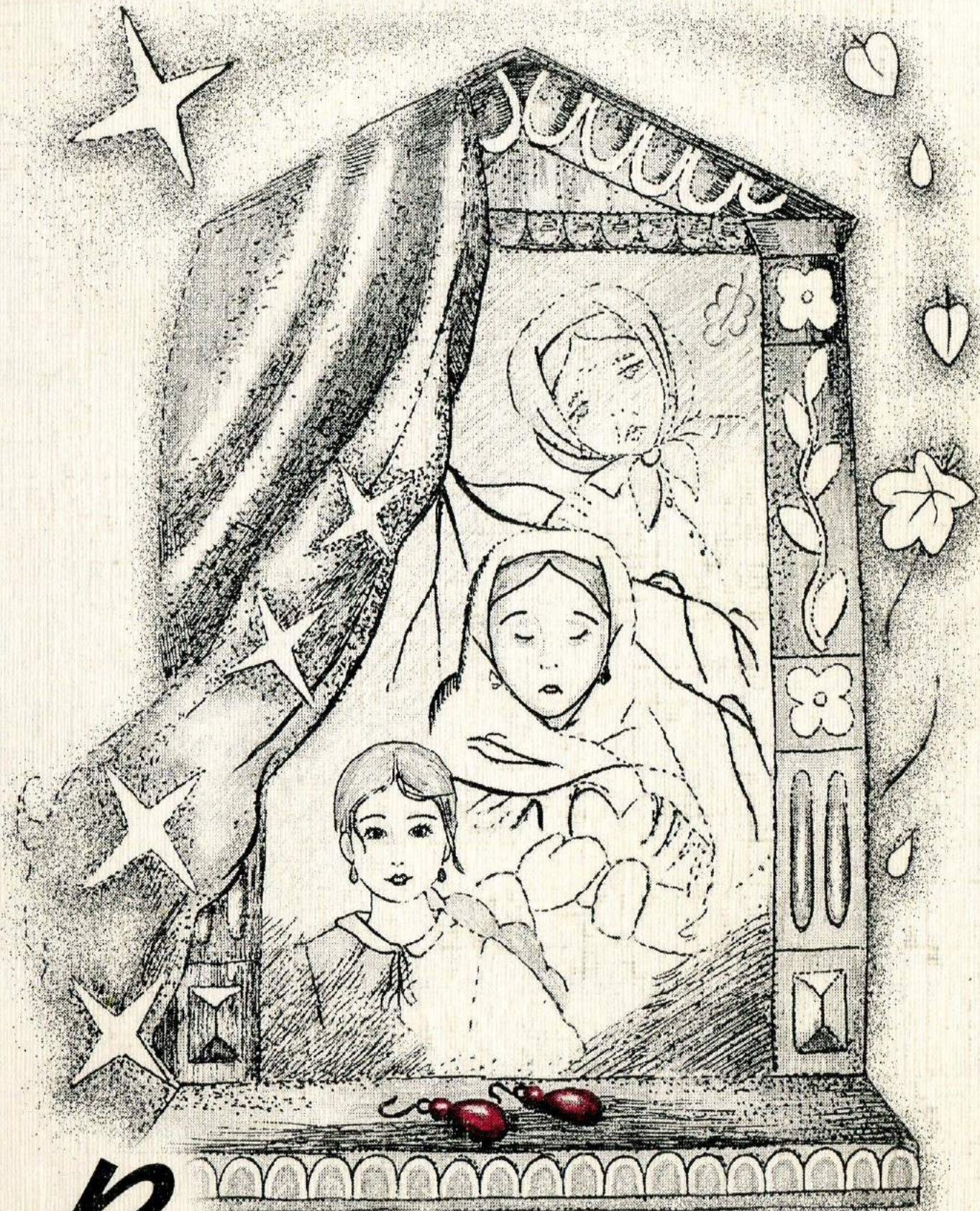

84(ЧУКР)к-
4-59

Людмила ЧИЖОВА

Віддзеркалення
долі

УДК 821.161.2-31
ББК 84(4УКР)6-4
Ч 59

Повість оформила малюнками Лисянська О.О.

Ч 59 **Чижова Л.**
Віддзеркалення долі: Повість. – Миколаїв: Видав-
ництво Ірини Гудим, 2009. – 72., мал.

ISBN 978-966-8592-90-4

Коротенька повість довжиною в людське життя,
понівечене війною, з гріхопадінням і спокутою, безмежним
терпінням і вічною материнською любов'ю.

УДК 821.161.2-31
ББК 84(4УКР)6-4

ISBN 978-966-8592-90-4

© Чижова Л.Я., 2009
© Лисянська О.О., малюнки, 2009
© Видавництво Ірини Гудим, 2009

Людмила ЧИЖОВА

Віддзеркалення долі

Повість

Художник Лисянська О.О.

Миколаївська обласна
бібліотека для дітей
ім. В. О. Ляїна

м. Миколаїв
Видавництво Ірини Гудим
2009

84(4УКР)кр.
4-59

2015

283042

*А що має бути,
Того не минути,
Не змінить місцями.
Долю конем не об'їдеш,
Не втечеш мостами.*

Ця історія жила зі мною майже все моє життя. З роками частіше напливали спогади з глибини тих далеких, ще дитячих, років. Приходили і знову губилися. І чим більше спливало років, тим чіткіше все виринало.

Напевно, прийшов свій час, і людські долі хочуть, щоб ми їх зрозуміли і не осудили.

Кожен з нас проживає своє життя, і в кожного – свій талан, даний Богом.

Ha no pi

Загублене в безкрайніх степових розлогах, майже не помітне світові, село називалося Тишківка. Звідки пішла ця назва, хто і коли дав її селу – невідомо, та своїм характером воно їй таки відповідало.

Село було невеликим, з єдиною головною вулицею, що нанизувала на себе хатинки. Від кожної хатини – як тонкі стрічечки – стежки на всі сторони світу. Тихо, майже спокійно, текло в ньому життя, нічого особливого не траплялося. Правда, гамірливим і веселим було село в дні весіль. Бо весілля в селі – це свято і видиво для всіх. Тоді тиждень коLOBродили свадьбові, а спогадів вистачало на цілий рік.

Лежало село в глибокій западині, як на дні степової велетенської чаші. Вітри пролітали десь зверху, небо не шкодувало восени дощів, а взимку – снігу. Але весна, починаючи з перших теплих днів, вибухала буйністю краси і цвіту. Село залите було бузком, він квітував різними кольорами, і аромат кетягів п'янив. Здавалося, в цей час і вітри, і хмарки були бузковими. І хотілося тоді назвати село Бузковим.

Весь острівець Ганниного життя – оце невеличке село. Тут так звично, знайома – і відчуття безтурботності дитинства і рідного дому, світлої радості, коли хочеться співати, кудись бігти чи просто жити в цьому світі. Та найчарівнішим місцем була річка Глибочиця – таємна, як і сама назва, глибока, з виром-водокрутом на найглибшому місці та із бродом, що літом майже пересихав. Коли йти вброд, то небо було під ногами, головне – не збитися

з камінців і не шугонуть в глибочінь, коли легко запаморочиться голова. Тоді – відчуття, що летиш і падаєш, як на гойдалці.

І був через річку високий міст з чотирма камінними «биками». Через цей міст вісім років Ганна ходила до школи на інший кінець села. А ще була гребля з величезних валунів, крізь які завжди, навіть у велику спеку, дзюркотіла вода. Взимку вода замерзала, і валуни поринали у візерункову крижану казку.

Ганна вважала, що річка має живу душу, велику силу і все розуміє. А найголовніше – вона прекрасна і кожного разу різна.

Ранньою весною на осонні за Глибочицею розквітав горицвіт. Жовтим цвітом заливало клапті землі у верболозі, аж очі вбирало. І були ці квіти так схожі на сонячні краплі! Бабуся розповідала, що горицвіт раніше звався козацькою квіткою. А чому – ніхто не знає. Можливо, тому, що козаки любили степ, сонце, волю. А можливо – що їх було так рясно засіяно, як колись козацького війська. А для Ганни вони квітували першими, хвилювали її серце. А ще квітли зозульчині черевички і поміж жовтим сяйвом були, як маленькі голубі крапельки води. А пізніше – сон-трава, квітка-чарівниця. Її клали дівчата під подушки, щоб наснився суджений. Однієї ночі Ганні наснився чийсь образ – як у глибокому тумані і ніби двоївся. Навіть не встигла розгледіти, от і вір цим снам.

Ганна любила Глибочицю, у вільну годину прибігала на берег. Мала своє заповітне місце, приховане від чужих очей. Ділилася з нею своїми дівочими секретами.

Річка захищала її від образ. Тут було так легко і добре! Щоразу, пробігаючи через міст, Ганна звично махала рукою: «Доброго дня, річечко!».

Ось і закінчилися шкільні роки. Випускний вечір. Усі вони дорослі і гарні, із світлими надіями та великими мріями. А в цих мріях – що після школи обов'язково виїдуть із села, будуть навчатися у великих містах, виб'ються в люди. Зовсім по-іншому складуться їхні долі, краще, ніж у батьків. До ранку всім класом ходили селом, біля річки і співали веселих та сумних пісень. Зустріли світанок втомлені та щасливі.

Ганна ще з дитинства мріяла навчати дітей, як її перша вчителька. Любила гамірливих першокласників, на канікули водила їх до своєї річки і розповідала придумані нею історії про село, зачаровану річку і різні дива. І сама щиро вірила у ці казки.

Закінчивши школу на «відмінно», Ганна вирішила подати документи в педучилище. Це ж зовсім близько, в райцентрі, і бабуню буде провідувати кожної неділі. Про це вже було давно домовлено.

Зранку побігла до сільради оформити документи. Чемно привіталася, ноги аж витанцьовували від нетерпіння.

– Кириле Петровичу! Я прийшла отримати паспорт. У мене все в атестаті на «відмінно», ось погляньте. Хочу поїхати вчитися в район. Бабуня дозволила і сказала, що я можу бути вчителькою, бо добра.

– Ганнусю, дитино наша мила! Я знаю, що всі роки ти

була відмінницею, що добра та чуйна – знаю. І вчитися тобі потрібно. Але не можу я тобі видати документи. Та й паспорт не я виписую, а в районі, у паспортному столі, я лише даю довідку. Я не маю такого права. Нічим не зараджу тобі. Скажи бабусі, нехай прийде до мене, я все роз'ясню.

Бабуся прийшла з сільради, посадила біля себе Ганну:

– Роз'яснили мені в сільраді, що це указ чи постанова за підписом самого Всесоюзного старости Калініна. Заборонено видавати документи, після закінчення школи повинні залишатися у селі. Комусь же потрібно працювати в колгоспі. Як уже я не просила, але вдіяти нічого не змогла. Закон є закон...

Ой, це було, як відро крижаної води на голову. Декілька днів Ганна плакала і не виходила з хати. Бабуня все втішала і примовляла:

– Що вдієш, дитино! Не ми писали ці закони, не нам їх змінювати.

Тільки Ганна ніяк не могла зрозуміти цього закону. Чим вона гірша за інших дітей, що навчалися у містах? Усі вчителі хвалили її за здібності, за знання, були впевнені, що вона вступить до педучилища.

Та через два дні Ганна дізналася приголомшливу звістку і побігла до сільради:

– Кириле Петровичу! Он Янка, донька голови колгоспу, поїхала навчатися в місто. Як же це так? Їй що, паспорт видали? Ви ж говорили, що не можна, бо закон такий.

Той відвів від неї погляд:

– Ці питання, Ганнусю, не до мене. Я ніяких довідок нікому не видавав. Я боюся порушувати закони. Мені тебе шкода, і повір, що сумую разом із тобою.

Через тиждень до них під'їхав бригадир, дядько Остап. Пужалном постукав у хвіртку. Коли на поріг вийшла бабуся, він попередив, що пора Ганні на роботу:

– Школу закінчила, тиждень відгуляла, то пора в поле, нічого сидіти.

Бабуся прохала:

– Остапе! Ну нехай Ганнуса ще дома побуде, хоч до повноліття. Колгосп від неї ніде не дінеться. Пожалій сироту.

Той буркнув:

– Вже здорова, треба працювати, як усі. А до повноліття – тиждень-другий. Закони знаємо. А ти, стара, прикуси язика. Що ти маєш проти колгоспу? Дивись мені!

Вранці бабуся наладнала для Ганни вузлика з обідом і, схлипуючи, випроводила:

– Закінчилось твоє дитинство, Ганнусю, а захистити нікому, і слова за тебе ніхто не замовить.

Ось так гарячого червневого дня розпочалося її доросле життя.

Літо було пекельним, марево висіло над землею. Ні ходити, ні дихати не хотілося. А жінки сапали по цій дикій жарі, змочували хустки, обв'язували голови, закривали обличчя, дихали через мокре.

Здавалося, що сонце заломило руки над пустими колосками. Зерно навіть не мало сили налитися, пшениця

була низенька і закручена. Розпука стояла над землею, над людьми. Ніби час зупинився. Кожна стеблина своїми спраглими вустами шерхотіла: «Пити... пити...». І, як жива людина, терпіла і вмирала, висихала, вкриваючись пилом, мов сивим попелом.

А дні такі — як довгі кукурудзяні та соняшникові гони.

Єдиною розрадою і спасінням була Глибочиця. Ганна пірнала в її хвилі, змивала з себе денну втому, набиралася нових сил. А потім пливла на спині, а хвилі легенько гойдали і тихесенько несли за течією.

Весела прибігала додому. Ластилася до бабусі, обіймала її, розповідала про всі денні події. Бабуся розчісувала її довге, шовковисте на дотик волосся, милувалася ним, заплітала в тугу косу:

— Не риж, Ганнусю, коси, ніколи не риж. Це твоє багатство, жодна дівчина в селі такої краси не має. Як дощем тебе закриває, коли розчісуєш, і як віночок, коли викладаєш на голівці. Вся легенько світишся від неї, і настрій гарний, і сама любо виглядаєш. А все від того, що стільки років у любистку полоскала. Ясочко ти моя, утіха і світло на схилі літ.

Сьогодні Ганна стала на порі. Бабуся обцілувала її ще з самісінького ранку та все милувалася:

— Господи, яка ж ти гарна стала! Мама твоя, там, на небесах, дивиться на тебе і радіє. Ось ти і стала зовсім дорослою. Перед тобою — нове, довге життя. Виповнилося шістнадцять — то й заміж скоро можна. Недаремно вечорами сусідські хлопці тирлюються біля нашого пар-

кану. Правда, ще зелені, як груші-дички. А тобі треба статечного, розважного. Дай Боже, щоб доля склалася, щоб щастя усміхнулося хоч дорослій.

Бабуся все метушилася біля святкового столу. Вона ще здавна відкладала гроші, що втворювала від продажу молока та садовини. А яку гарну сукню пошила! Спідниця-шестиклинка з ситцю мрійно-голубого кольору, засіяного білими ромашками по низу, з ромашками біля шиї та на рукавах. Ганна знала, що ця матерія зветься купоном і коштує дорого. Бабуся махнула рукою:

– Яке ж свято без обнови!

Ганна щебетала та літала по кімнаті, як пташина рання. Оченята випромінювали таке сяйво!.. Сукня їй пасувала, настрої був чудовий. А надій... Хто ж у своє повноліття не має надій, мрій та бажань!

Усе зривалася на вулицю, до подружок, поділитись радістю. Та бабуся посадила її біля себе:

– Послухай, Ганнусю! Мама твоя померла ще молодою від сухот, а тата ні я, ні ти не бачили. Ти мені за дочку і за онуку, ти мені цілим світом стала. Я не вийшла заміж, бо хто візьме з малою дитиною! Часи були скрутні, хоч би себе прогородувати. А ти росла хворобливою, ось я і жила, і дихала лише тобою. А сьогодні в нас свято – ти стала на дівочій порі, і я зроблю тобі ще один подарунок.

Бабуся тяжко підвелася і пішла до другої кімнати. Звідти винесла маленьку скриньку, відкрила її й дістала сережки.

Червоні-червоні крапельки висіли на ледь видимій золотій підківці:

– Це мої дівочі кульчики, що моя бабуся лишила у спа-

док. Від сьогодні вони твої. Я так хочу, щоб вони зігривали душу і радували твоє серце. Та й згадка про мене буде. Ти ж бачиш: в останні роки я зовсім ослабла. Тепер ти доросла і зможеш дати собі раду. Але прошу тебе: не повтори маминої долі. Не квапся, нехай не засліпить тебе перше почуття. Нехай буде в тебе сім'я: чоловік, діти, а з часом – і онуки. Навчись терпіти, берегти, умій жаліти і прощати. Дівочий цвіт облетить дуже швидко. А жіноча доля – то більше терну, ніж цвіту.

Біжи, біжи, кізонько, бо вже всидіти не можеш. Я полежу трішки, відпочину, а ввечері подою Зорьку.

Ганна довго роздивлялася на себе в дзеркалі. Велике, у вирізьбленій рамі, воно було окрасою їхньої хати. Як вона любила в нього видивлятися! Стояло дзеркало поміж двох вікон, осяяне сонцем, аж голубизною віддавало, таке чисте та глибоке. А років йому, років...

Бабуся розповідала, що дзеркало їй дісталось від її дідуся, той був купцем і десь придбав як гарну річ. Ось і передавалося воно у спадок. Бабуся дуже бережно до нього ставилася, завжди мила водою з синькою, щоб випромінювало сяйво.

Коли Ганна дивилася в дзеркало, то здавалося, що звідти на неї лилося лагідне світло. А сьогодні воно було таким особливим! Звідти на неї дивилася зваблива, гарна дівчина. Віддзеркалювало воно радість і надію на найкраще в її житті.

З ніг до голови і з голови до ніг Ганна виглядала чудово. Сукня так пасувала до її сіро-зелених очей. Гарно! Та й сережки-ягідки додавали краси. Дуже велике у неї

сьогодні свято. Відчувала, що нині, ось тільки вона вийде за поріг, трапиться щось дивне, незнане, але очікуване, навіяне дівочими снами. Вона ж доросла, і буде все так, як мріяла і задумала. А мрії збуваються, на це вона так надіялась. І вчитися вона поїде, і вчителькою стане, і чоловіка матиме доброго та коханого.

Ось на такій піднесеній святковій хвилі Ганна побігла в парк, звідки давно вже закликали музики.

Ой, ця скрипонька, як дівонька, тонесенько серце крає та все чарує своїм голосом. Бубон вистукував у такт, а гармошка, на якій грав вічний дідусь Петро, додавала вогневого запалу. Ноги самі відбивали ритм музики. Як кортіло танцювати!.. Ось зараз її неодмінно підхоплять міцні парубоцькі руки і закрутять, закрутять...

А опівночі – всі до річки, ворожити, бо ніч купальська чари насилає. Горять вогні, мерехтять у траві світлячки, котять хлопці згори в річку вогняні колеса. Закохані, взявшись за руки, стрибають через купальське багаття. Міцно сплетені руки, та чомусь над багаттям роз'єднуються – чи то від вогню, чи від того, що не бути разом ніколи.

А дівчата пускали на воду свої вінки і бігли за ними навздогін. Ганна вклонилася Глибочиці і поклала на воду свій вінок.

Закрутила Глибочиця, пірнув вінок, а потім випірнули дві його половинки. Одну прибило до берега, прямо до ніг Ганни, а друга половинка попливла, попливла за течією. А потім зникла в хвилях.

Обгорнуло смутком передчуття долі, а відгадки так і не знайти. Ганна довго сиділа на березі, доки не впала роса.

Чому такі короткі літні ночі, чому зорі крешуть небеса і

падають у Глибочицю, на самісіньке дно? А річка ховає їх і нікому не відкриває таємниці, де знайти і як їх дістати.

З кожним днем все слабшою ставала бабуся. Вона тепер здебільшого лежала, сумними очима проводжала і зустрічала Ганну. Було тяжко дивитися в ці сумні очі, а особливо – чути ночами затамований стогін. Лікарка приходила майже щодня та лише розводила руками. Стара як світ сільська знахарка поїла бабусю трав'яними відварами та шепотіла молитви:

– Усе в руках Божих. Відпрацювала свій вік твоя бабуся.

Ганна прибігала з роботи, хапалася зробити все необхідне по господарству і сідала біля бабусі. Вона цілувала її руки і вимушено всміхалася. А сама боялася тієї миті, коли бабуся піде від неї назавжди.

Ось і залишилася Ганна одна, як травинка у випаленому степу. Покинула її бабусина любляча душа. Відійшла тихенько під ранок, Ганна навіть не відчула цієї миті!

Пустка... Пусто в хаті, пусто в серці. Ні порадитись, ні словом перекинутись:

– Бабуню, бабуню, як же ти змогла залишити мене одну-однісіньку, без поради, без лагідної посмішки і доброго слова.

Чорним проваллям в хаті зловтішно стоїть дзеркало, і боязко до нього підійти.

Зійшлися сусідки, спорядили її бабусю, провели на край села, поплакали разом з Ганною. Прийшли із цвин-

таря, знесли хто що міг і пом'янули свою сусідку. Жаліли Ганну. І вперше прозвучало із вуст найстарішої, баби Орини:

– Тернова доля у жінок цього роду, тернова і не дуже довга. Мама твоя навіть до тридцяти не дожила, бабусі було ледь за шістдесят, та й бабусина мама, царство їй небесне, також молодую відійшла.

Всі підтвердили тихими голосами, помовчали ще трохи. Друга сусідка додала:

– Може, Бог пошле тобі світлішу долю і вік довший. Ой, жаль тебе, сиротино. Що робити сама будеш?

Поміркували:

– Корівка є, хата справна, город добрий. Жити поки є з чого. Та й ти – дівчина розумна і не лінива.

Зійшлися на одному: потрібно їй заміж виходити, щоб не жити самій, щоб була підтримка в цьому житті. Вдвох буде не так скрутно, і господар біля хати потрібен.

На цій пораді спинилися і, сумні, розійшлися по домівках.

Оглушена своїм горем, Ганна майже не чула тих слів і не вдумувалась у їх пророчий зміст.

Пройде майже півстоліття, і ці слова увірвуться в її життя і забитим цвяхом болітимуть у серці.

Сказати, що Ганні було боляче, сумно, лячно – майже нічого не сказати. Вона з дитинства звикла, що бабуся вкладає її спати, а потім розбудить раненько, смачно нагодує, вбере до школи і порадіє з її успіхів. А тепер до схід сонця прокидалася, доїла корівку, виганяла її в череду. Пізніше похапцем снідала і йшла до бригади. І не

дай Боже запізнитися хоч на п'ять хвилин! Тоді бригадир відправляв додому. А це означало, що не заробить вона свій трудовень і менше продуктів отримає при розрахунку восени. Ці трудовні в народі гірко називали «паличками». І вважалося, чим більше цих трудовнів, тим колгоспниця справніша, тим більше їй шани. А більше запізнень – більше штрафів, і на роботу ставили найтяжчу.

У свої юні роки Ганна була надто серйозною і замкнутою. А що їй лишалося? Вона була одна і не могла ніяк відтанути душею. Все виділося, що скрипнуть двері, увійде бабуся, посміхнеться і погладить по голівці, переплете коси. Та час ішов, і вона відчувала себе затиснутою в невидимі лещата.

Вечорами приходили подруги, щоб підтримати. Тоді починалися розмови про життя, про хлопців, бо куди від цієї теми молодим подітися. Вони були ровесницями, всі запальні, веселі та безтурботні. І кожній так хотілося щастя, кожна надіялася і чекала свого королевича, єдиного й жаданого. Вірили, що буде він добрим, лагідним і кохатиме до нестями.

Хоча навіть не уявляли, як це буде: коли з'явиться суджений, на якій стежині зустрічати його. Ділилися найпотаємнішим: у кого скільки дітей буде, як житимуть у достатку та радості. Найближча подруга, Валя, намріяла собі аж четверо діток. А Ганна хотіла двійко – хлопчика та дівчинку. Бо донька – то мамина помічниця, а син – захист і надія на спокійну старість.

Та з новим днем продовжувалась та ж буденність. Знову – поле, знову – довгий, тяжкий день. Збирали яблука

у великі ящики, такі тяжкі, ледве удвох піднімали на воза. До вечора аж у голові паморочилося, а рук – ні підняти, ні опустити. Бригадир, дядько Остап, все підганяв і підганяв до роботи. Скільки в ньому було злості, він жінок за людей не вважав. Жалілися жінки, що силою змушував їх роздягатися в лісосмузі, оскалювався, аж слина текла по вусах. Обмацував кожну, до болю м'яв жіночі груди. А що скажеш, кому пожалієшся? Він бригадир, влада над ними, і зробить усе за своєю забаганкою. Мовчали жінки, виходили з лісосмуги з палаючими обличчями та зі слізьми. Залякував кожну:

– Мовчи, дурна! Тільки пискни, то скажу чоловіку, яка гаряча була піді мною. Я зайвий трудовень нарахую і на легшу роботу поставлю.

У кожній сім'ї – діти, то й мовчали, перешіптувалися, що колись прийде кара оцій сволоті. Он спробував чоловік однієї молодиці порахувати бригадиру ребра, підстерігши темної ночі, то де він тепер? Засудили аж на п'ять років. Тож надія у всіх була, що Бог покарає.

А потім почав домагатися Ганни. Адже дівчина солодка, як яблучко серпневе, тиха, сумирна. Та й сирота, хто за неї заступиться?

Звідси й почалися всі негаразди. Він підстерігав Ганну після роботи, брав за руку і примушував іти поруч. Його масні очі немов роздягали її. Він чатував на дівчину, як хижий кіт. І, дійсно, був на нього схожий: червонолиций, з обпаленими від цигарок вусами, з рудим, вигорілим на сонці волоссям. У селі позаочі його так і прозвали: Остап пикатий, – бо хіба можна було його пику назвати обличчям?

А що вже натура загребуща... Хапав усе найкраще, що

попадало під руки. І руки залізні, не вирватись, не вимолити. Вважав, що все дозволено, та домагався свого.

Усі давно стежили за цим полюванням, але ради дати не могли. Жаль було сироти. Як могли, жінки щільніше трималися біля неї, проводжали додому. І не один раз говорили, що Ганні необхідно вийти заміж, аби покласти край цьому залицянню, бо нічим добрим це не скінчиться. А згвалтовану дівчину ніхто і ніколи в селі заміж не візьме. Заплямована на все життя.

До однієї з Ганниних сусідок приїхав небіж в гостину з іншого села. Сирота, однак, то й привели його ввечері до Ганни на оглядини. Погомоніли, пригостилися, та й залишили вдвох для знайомства.

Богдан довго розповідав про своє дитинство. Після суду над батьками і висилки їх на кінець світу його оприділили до родини заможного опікуна, а сестру-каліку – в сиротинець. Вона була хворою на ноги, тож необхідно, щоб хтось її доглядав.

Розповідав, що в сім'ї опікуна всі піднімались рано, снідали і розходилися працювати по господарству. Для кожного була визначена норма роботи, і виконання її було обов'язковим. Якщо погано зроблено, то опікун примушував переробляти роботу. І вечеряти не будеш, доки не прийме зробленого. Обзивав усіх лайдаками, дармоїдами, дуже рідко чулося від нього добре слово. Умів висотувати останні сили.

У опікуна Богдан прожив одинадцять років – до повноліття. А потім той виділив окрему комірчину на стайні, куди Богдан зміг забрати свою молодшу сестру

Марію. Наймався до людей копати городи, лагодити реманент. Платили частіше харчами, бо в кого у селі гроші? Сьорбнув щедро сирітської долі. Сестра готувала їсти, наводила лад у комірчині. Так і бідували.

На все життя залишилася гіркота від попрікання шматком хліба, хоча хліб цей був чорним, та й того – невеликий окраєць.

Богдан розумів, що час подумати про свою сім'ю. Хотів одружитися з порядною дівчиною з добрим, спокійним характером.

Ганна слухала і ніби разом з ним переживала все. Адже сирітські долі пекли обом. Вона не втрималася, схлипнула, а Богдан несміло обійняв її і пригорнув до себе. Йому відразу припала до душі ця тиха дівчина. Довго вони ще сиділи, говорили, розмірковували, як бути. А потім вирішили поєднати свої долі, жити родиною. Так буде легше пробиватися в житті. Та й, правду кажучи, Богдан був показним хлопцем. Високий, сухорлявий, з міцними і такими надійними руками. Старший за неї на три роки – то буде завжди захист.

Коли вирішили остаточно, Богдан сказав, що переїде сюди жити, адже хата в неї справна і місця всім вистачить. А разом із ними поселиться його сестра.

Отак і зійшлися на життєвій дорозі двоє, хоч і дорослі, та ще зовсім молоді і недосвідчені. І нічогосінько вони не розуміли про цей немилосердний світ.

Ще зовсім недавно Ганна чекала дива кохання. Виглядала єдиного, без котрого не змогла б прожити

жодної миті, без обіймів якого завмирало б серце, від поцілунків якого паморочилося б у голові.

Але кохання десь заблукало, а замість нього – зовсім чужий чоловік, до якого вона байдужа. Чужі люди оселилися в її хаті. Потрібно звикати...

Їх записали в сільраді у велику амбарну книгу, видали довідку про шлюб – і Ганна стала заміжньою. Навіть прізвище стало іншим, чужим.

Утрюх повечеряли. Богданова сестра Марія подарувала їм червінця, щоб обов'язково на згадку зробили весільне фото. Та до цього справа не дійшла – сплатили податки. Адже невчасна сплата каралася штрафом.

Ганна постелила постіль для двох, постіль їхньої шлюбної ночі. Сіла на край ліжка й затихла. Вона чекала надзвичайної ніжності, палких обіймів, тремтіла перед перетворенням її з дівчини на жінку. Як це все? Нічий руки її ще не торкалися.

Та Богдан тихесенько влігся на ліжко, торкнувся руками, погладив. Полежав мовчки, пововтузився, нервово запалив цигарку і вийшов на вулицю.

Прийшла ніч, а Ганна все лежала без сну і не могла нічого зрозуміти. Невже оце все, що відбувається в ліжку між подружжям? Минали ночі, Богдан вранці відводив погляд і поспішав зайнятися справами. Ганна також не зустрічалася з ним очима. Що в ній не так, чого бракує? Та сама не наважувалася обійняти, пригорнутися.

Додалося клопоту: потрібно було кожного дня обпірати Марію. Вона, як збита птаха, мовчазна і хвороблива, здригалася, втягувала голову в плечі. Поставили її ліжко

в меншій кімнаті. Влітку ще нічого, а взимку більша – де жили молодята – не зігрівалася. Тому вони перебралися і тіснилися втрюх. На ніч Марію підсаджували на піч, вона закривала матерчату ширму і замовкала до ранку.

Минали дні за днями, такі сірі, що аж судомило.

Близькість із Богданом, що відбулася пізніше, її не радувала. Ніби з примусу було. Задовольнивши свою потребу, Богдан скочувався з неї на свою половину ліжка і засинав. А в Ганни – знову безсоння. Від цього все частіше боліла голова і було отупіння у всьому тілі.

Невже оце і є те щастя, коли жінка розквітає своєю жіночністю і випромінює красу та світло? Молодиці в обідній перепочинок смачно ділилися нічними пристрастями, хихотіли, давали поради:

– Вчись, поки молода. Немає нічого солодшого за любовні утіхи. Від цього жінка стає квіткою.

Та в кожного своя наука і свій учитель у цій науці. Звідки їй було знати, що буває кохання – як небо, як криголам, як буйноцвіт, без якого ні жити, ні дихати. Та й немає такого вчителя, бо кожен сам пізнає це щастя і розчарування. І не всім дається, бо кохання – це дарунок долі, якщо ти його вартий.

Отак і складалося їхнє подружнє життя. Зійшлися двоє сиріт, утворили свій окремий світ, закритий від сторонніх очей. Замовкали, тулилися одне до одного. Ганна шукала в ньому захисту, шукала ласки і тепла. Надіялася, що потім прийде кохання. Скільки про подібне читала в книгах! А як вірила! Але минав час, та нічого не змінювалося поміж ними.

Вранці йшли на роботу. Богдана взяли помічником коваля. Приходив додому втомлений, закіптюжений. Мовчки вмивався, вечеряв, порався по господарству. Вечорами сиділи на призьбі біля хати і знову мовчали. А про що говорити, якими новинами поділитися? Здавалося, сіра завіса буденності опускалася все нижче і нижче. Не було доступу до світу радості. Хоч би шпарина де!

Кудись непомітно зникла її юність. Ганна виглядала старшою за свої роки, із втомленим обличчям. І ця втома вихлюпнулася з її очей. А душа німувала, а тіло бажало п'янкх і терпких обіймів, до болю в кісточках, до запаморочення в голові. Наслухалася, нерозумна, як приємно горнутися до чоловіка ночами, який солодкий, ні з чим не порівнянний сором від єднання тіл. Сама бачила, як розквітали жінки, як сяяли потаємним вогнем чужі очі. Навіть заздрила їм. Чому ж у неї так склалося?

Ще зовсім недавно вона співала, була веселою, навіть коли дуже втомлювалася. Що ж змінилося за ці півтора року? Відчувала себе ніби на краю в'язкої сірої прірви, яка притягує, змушує скоритися.

Невже таким буває щастя? Чи про таке життя вона мріяла?

Як гарно говорила бабуня, скільки чудових обіцянок давала! Тільки часто наказувала: «Не повтори, дитино, маминої долі». Як це: «не повторити»? Дуже мало щасливих днів випало на мамину долю. Невже на неї чекає щось подібне?

Ганна глянула в дзеркало і завмерла... Як з роками воно її змінювало! Звідти дивилися вже сумні очі і віяло

прохолодою і тривогою. Ганна натирала його з надією, що дзеркало покаже, бодай на мить, ту гарну яснооку дівчину із зовсім ще не далекої юності. Стояла у задумі. Невже це назавжди, неville нічого не змінити? Запитувала поради у заміжніх ровесниць, а вони:

– Не б'є, жаліє, додому приходить вчасно, та й по господарству справний. Чого ще хочеш? Ось народиш дитину – все зміниться. І розквітнеш, і радісних турбот прибуде. Всі терплять, більшість так живуть. От і ти потерпи. Одній гірше буде. Чи Остапа пихатого забула?

Інколи приходили думки, що вже краще бути самітньою, ніж така сім'я.

Богдан відчував її настрій, все більше замикався в собі, клопотався господарством, старався догодити їй. Та й Марія такими зболеними і жалісливими очима дивилася на неї, що весь її запал відразу зникав. Ганна зітхала і розуміла, що, напевне, така її доля – не знати кохання, не відчувати вибухів почуттів і не втрачати голову від щастя. На цьому й полишила свої думки. Знову нахилилася над коритом, прала, вивішувала довгу шворку з мокрих Маріїних пелюшок. А вранці – знову на роботу, і в спеку і в сніг.

Бригадир часто підходив, ставав за її спиною і спостерігав:

– Ну що, Ганнусю? Кому краще зробила? Звалила на свої плечі приймака зі сестрою-калікою. Ти давно в люстерко дивилася? Худа, бліда, лише очі, як блюдця. Поспішила. Що, від мене втікала? А я б тебе взяв господинею в свою хату. І роботу давав би легку, і зодягав, як королівну. Чого бунтувала, чого злякалася?

Ганна, дійсно, злякано дивилася на обличчя бригади-

ра. Аж лищить, ось-ось лусне. Здавалося, вся кров прилинула йому до лица. Черевко аж хиталося на куцях ногах, як на підпорках. Круглий, товстий з усіх сторін.

Зате його половина була як голобля чи головешка, рівно в чотири рази тонша від чоловіка. Аж висохла – чи то від турботи, чи від того, що бив її нещадно. Була дома за служницю, бо господарство було міцним, великим. Умів бригадир додому тягнути.

Діточок Бог їм не дав. Напевне, через це і не любив Остап дітей – і малих, і великих. Перед односельчанами завжди виказував свій гонор і владу. Тож і його навзаєм ніхто не шанував, а багато хто й ненавидів. Але відкрито щось сказати боялися. Недобра людина.

Ганні стало зле. Це вже було не вперше, і жінки твердо вирішили, що вона «тяжка». А це означало, прийшла і до неї пора материнства. Ганна і сама помітила в собі якісь дивні зміни, щось незрозуміле і тривожне. Це було зовсім новим відчуттям. Не знала, як себе тримати, що робити, але твердо знала, що в її молодому лоні визріває нове життя. І буде воно вірадою і втіхою. Так хотілось донечку!

– Богдане! У нас скоро буде дитина, а ти станеш батьком. У нас буде повна щаслива родина. Адже діти приносять радість. Наша дитинка буде найкращою і найрозумнішою, ми будемо нею пишатися.

Богдан до цієї новини поставився спокійно. Довечерявши, допалив цигарку і розважно підвів ризику цій події:

– Дитя, то й дитя. Ми вже близько двох років живемо. Нехай буде. Але тільки щоб хлопчик, бо мені помічник потрібен. А дівчина ні до чого.

Ганна не засмутилася, бо відчувала, що все буде чудово: і виносить вона, і народить незбагненне диво, її любу кровинку. А дівчинка чи хлопчик – кого Бог пошле.

Народилась дівчинка. Манюсінька, із сірими оченятами і червоним личком. Навіть лячно було вперше брати на руки. Ганна чукала її, співала колискові. Вона була щаслива цією дитиною. Тому і назвала Світланкою – з надією, що та буде і здоровою, і з долею світлою.

Ганна навіть не звертала уваги, що батько майже не брав її на руки, не заспокоював ночами. Він засинав міцним сном і був байдужим до крихітки. Жив у своєму розміреному світі, який виробив для себе. Вважав, що дитина – то справа матері. Як народила, то нехай і няньчить.

Ганна недосипала біля дитини, прала, вивішувала і прасувала кілометри пелюшок.

Сповнився місяць дитині – і Ганні наказали йти на роботу. Добре хоч попервах призначили на легку працю і близько від села. Маленька Світланка на цілий день лишалася під наглядом Марії. В обід її та інших жінок, що недавно народили, привозили погодувати немовлят. І знову – на роботу.

Як не горіла Ганна душею, що залишає донечку на каліку, але іншого виходу не було.

Так за цими щоденними турботами, клопотами, метушнею Богдану приділяла менше уваги.

Він ніби віддалявся від неї, а можливо, напівсвідомо зробила цей крок сама.

Головною турботою була Світланка. Вона – сонечко і відрада. З нею Ганна відчувала себе сповненою світлої радості. І більшого щастя для себе вона не бажала.

Лихоліття

Зеочікувана велика біда прийшла раптово до всіх. І не постукала у двері, а просто зірвала їх з петель. Прийшла війна.

Ще ніхто не збагнув, як зустріти, як пережити цю страшну звістку. А до сільради вже скликали чоловіків. Збіглися – від старезних дідів до хлопчаків. Жінки, наполохані подією, стояли гуртом. Ще поки мовчали, за-вмерли у чеканні, але жіночі зойки готові були вирватися з грудей.

Військовий зачитував і вручав чоловікам повістки. Їх забирали на війну. Ось тоді і вирвався один суцільний моторошний крик.

Обіймали чоловіків, діти – батьків і, голосячи, розходилися по домівках. Лише добу на збори, та й сьогоднішній день майже минув.

А хліба вже почали достигати. Ячмінь налився тугим колосом, дозрів. Через тиждень і пшеницю валити. Боже милий, як же без чоловічих рук? Старі навряд чи зможуть їх замінити. Бідні-бідні жіночі руки і плечі. А серця віднині затерпли в горі. До ранку горіло світло в хатах, чувся плач. Все навколо огорнулося тривогою і відчуттям розлуки. Дай Боже, щоб не вічної.

Вранці Ганна провела Богдана до сільради. Міцно тримала його під руку, сльози застеляли світ. Зійшлися всі. А потім команда: «По машинах!». Тільки курява слідом. Бігли жінки, голосили, падали, підводилися і знову бігли слідом.

Прийшла додому Ганна і відчула пустку. Поки Богдан

був поруч, то було все звично, просто, хоч і буденно. Та він був поруч. А зараз – знову одна, без захисту, без опори. Вона тепер пожалкувала за зовсім недалеким минулим, якого вже не повернути.

Але серце не краялося, Ганна була впевнена: доля вбереже Богдана для неї, для їхньої донечки.

За два місяці в село прийшли дві похоронні. Молоденька поштарка боялася рознести їх за адресами, тому принесла в сільраду. Через два дні після того як разом з односельчанами забрали і їхнього доброго Кирила Петровича, приїхали з району і настановили головою дядька Остапа. Через якусь невідому чи куплену хворобу він один – здоровий, невироблений і нестарий – лишився вдома. Як він сам говорив: «Резерв!».

Тож адресати були викликані до сільради, і він зачитав кожній призначену похоронну.

Як можна осягнути розумом і прийняти серцем, що троє годувальників більше ніколи не повернуться і не доведеться поплакати на їх могилах? Та й де ж ті могили? Три перші сільські вдови, заціпенілі, зі страшними папірцями в руках, понесли горе в свої домівки. Голова дав їм по два вихідних, щоб виплакалися і прийшли до тям.

Потихеньку, з великими збитками, все-таки зібрали врожай. Хліба перестигли, обсипалися. Косили лобогрійками і косами, вилами піднімали валки і звозили на тік. А потім молотарками доводили їх до кінцевого збору. За косарями чорніли галки, скльовували обсипане зерно.

Відразу за рознарядкою військового часу зерно вивезли на елеватор, який знаходився за десять кілометрів, на залізничній станції.

Не трудодні дали потроху, щоб протриматися зиму. Люди відразу приховали зерно на чорний день. Прикопали – хто в льохах, хто в схованках. Поки є картопля, городина, можна перебитися до весни. А чорний день все наближався і затягував, немов зашморг.

Декілька днів звідусіль гуркало все ближче і ближче. А небо ясне, жодної хмаринки. Дивилися і прислухалися – звідки гримить? Здавалося – звідусіль.

Після обіду через міст у село заїхали німці. Попереду – валка мотоциклів, на кожному – по троє. І де вони стільки мотоциклів набрали? В селі до війни було тільки два – у голови та бригадира.

За мотоциклами приїхали великі криті машини. Зупинилися біля сільради, з них висипали німці, як комашня, чорно-зелені, запилені, у величезних касках, насунутих на обличчя.

Німці носилися на мотоциклах по селу, здіймаючи куряву, з-під коліс вріднобіч розліталися напівпридушені кури. Ніч наче чорним серпанком запнула село. Здавалося, все вимерло, навіть собаки поховалися в будки та сараї. Ледь блимали лампи та каганці, окреслюючи в пітьмі вікна. І тиша страху, людської біди та безнадії чекала на завтрашній день.

Вранці всіх зігнали на площу. Біля сільради на приступці порогу з німцями стояв Остап, ще більше пиха-

тий. На рукаві біліла пов'язка, де хімічним олівцем чітко виведено: «Староста». А над сільрадою вітром тріпало полотнище із чорною свастикою. Постарався-таки Остап догодити.

Німецький офіцер щось гелготів, викрикував різко, мов лаявся. Його мову тлумачив перекладач, а Остап уже своїми словами доводив до відома усіх:

– Село повинно працювати на Велику Германію. Ми повинні з вдячністю віддати все для її перемоги. Нині у ваших хатах будуть жити нові господарі. Їх потрібно годувати, обпирати, а найголовніше – ніякої непокори. Бо нова влада буде карати розстрілом.

До вечора він розміщав німців. Солдати зайняли школу, а новіші хати виділяв для офіцерів. Наказав звільнити і прибрати найкращі кімнати.

Привів постояльца і до Ганниної хати.

– Ну що, бриклива? Як тепер? А я міг тебе захистити. Попереш румунські підштаники, послужиш йому. Цей швидко тебе в ліжко затягне. Ось тоді побачимо. Мало тебе життя вчило. Бувай!

Ганнин постоялець, хоч і поганенько, але розумів і міг з нею розмовляти. Одразу наказав нагріти води, довго вмивався, а потім купу чорної від бруду білизни кинув їй під ноги і наказав до ранку попрати. Повечеряв, припалив від лампи цигарку і назвав себе:

– Михай! Я не німець, я румун, а батько був маляр.

Високий, молодий, із засмаглим обличчям, злегка кучерявим волоссям і карими очима. Ганна постелила йому у великій кімнаті і взялася прати білизну.

Ніхто ще не звик до слів «поліцай», «староста». Тож позаочі називали Остапа «німецькою вівчаркою». Навіть не здивувалися, що він став старостою. А хто ж іще, як не він, міг так збиткуватися над людьми.

Староста з особливою заповзятістю доводив, що німці в селі — головна сила, і від них залежить майбутнє життя. Прийшли вони назавжди, і треба забути все, що було колись, при «советах».

— При новій владі — хто буде працювати і коритися, тому буде добре, і пайок можна отримати.

Тож нові господарі під великий лемент виводили з подвір'їв молодих бичків та свиней. До кожного двору було доведено план здачі харчів, худоби, птиці. Староста добре знав, що в кого можна взяти. А здирав до останньої курки.

Німці за це йому добре віддячили: не чіпали будинку, не виводили худоби з двору. Та й кожного вечора щось привозив мотоциклом. Дім у нього був не просто «повна чаша», а «ріг достатку». Сам ще погладшав на чужій біді. Дружини Остапа взагалі ніхто не бачив, ніби згинула. Люди перемовлялися, що сором показатися на очі.

Остап дорвався до влади над людьми. Кожну жінку після роботи в степу перевіряв з помічниками. Залазив товстезною рукою кожній в пазуху — чи не взяла якогось качана. Он у одної молодиці знайшов, то з таким задоволенням шмагав її батогом, поки кров на спині виступила. А він скалився і за кожним ударом вихекував:

— Наука, наука!

І носить же земля таку погань!

У старости були свої помічники-поліцаї, які збирали і звозили до сарая награбоване, як вони говорили: «реквізоване». Наприкінці тижня приїжджав великий грузовик і вивозив усе на станцію. Охороняли склад поліцаї, по троє кожного дня. Та одного разу невідомо як і невідомо коли з сарая пропало багато чого. Хтозна, може, й самі поцупили. Розправа була короткою – всіх трьох розстріляли. Ось тобі й сторожові пси! Хоч і гріх радити дочасній людській смерті, але ніхто за ними не жалкував. А ще троє поліцаїв забігли кудись самі, то більше їх не бачили.

Незабаром дійшла черга і до молоді. Як не ховали своїх дітей по схованках, та староста вмів прислужитися. Виволокли з домівок, зібрали біля «комендатури» і повантажили в машину. Офіцер кричав, що настало щастя для тупоголових сільських дітей їхати в Германію, де їм буде добре.

Остап і собі підпрягався:

– Ви там не будете гнути спину на «совєти», а вийдете в люди. Вас навчать працювати на гарних фабриках. Ви там набудете спеціальності, багато зароблятимете. Як побачите Германію, то вже не захочете повертатися назад. Ви дурні, ще не розумієте свого щастя.

Людей прикладами відтіснили від машини. Кричали матері, кричали діти. А потім – автоматна черга і всі остовпіли... Машина рушила на станцію.

Три дні голосило село. Такі страшні прокльони кидали матері на голову старости, що навіть небо не витримало і зірвалось громами.

У цьому горі спливав час. Перші місяці видалися особливо важкими. Ганна не могла звикнути до ворога в хаті. Вимушена була слугувати: до його приходу потрібно нагріти води та випрати вчорашній одяг. Правда, часто постоялець брав відра і наносив повні вагани – чи то допомогти хотів, чи руки розім'яти. Ганна готувала вечерю, заносила в його кімнату, а пізніше забирала посуд. Але з часом Михайл почав вечеряти з ними і потроху розповідати про себе. Ганна мало розуміла мішанину його мови. Збагнула, що живе він з матір'ю у невеличкому селі. У них кукурудзяне поле і виноградники. Коли Німеччина почала війну з усім світом, то його мобілізували. За якоюсь угодою з румунським правителем німці змусили молодих хлопців навчатися військової справи, а потім сформували частини й улили їх в армійські війська. Так попав на Східний фронт. Він ще ні в кого не стріляв, а лише був в обозі, збирав харчі, відправляв худобу і цінності до Великої Германії. Та які цінності в таких бідних селах! А от свині й корови гарні. І молоко – як від маминої корови.

Коли була негода, він залишав Ганну вдома, і ніхто її не чіпав. Лід ворожості потроху танув. Та все ж боялася залишатися з ним наодинці. Відчувала спиною жадібний погляд, коли, зігнута над ваганами, прала білизну. Одного разу він доторкнувся до її плеча, ніби ненароком. Ганна відсахнулася й вийшла на вулицю.

Допізна кожного вечора жорнувала кукурудзу, щоб намолоти на кашу чи малай. Мамалигу навчила варити бабуся, вона часто була замість хліба. Ганна довго

вимішувала лемішку варива дерев'яною кописткою. Мамалига булькала парою, викидала з казанка киплячі краплі.

Вивалювала мамалигу на широку фанерку, а потім, ледь вистиглу, розрізала товстою ниткою на крайці. Посипала сиром чи шкварками, і всі сідали вечеряти. Михай приносив зі свого пайка сало чи тушонку, і пахощі розливалися по всій хаті.

— Ти готуєш мамалигу, як моя мама. Я з дитинства звик до неї. Тільки в нас замість сиру додають солону овечу бринзу. А так — майже все, як удома.

Він намазував тушонку на скибки хліба і протягував кожному.

Марія ковтала сльози разом з вечерею і майже нечутно говорила:

— Боже! Ворог нас годує. До чого дожилися. Де ж наші захисники, де Богдан? По яких світах поневіряється, чи живий ще?

Було відчуття, що Михай її приручає, ніби непомітно, але з усе більшою наполегливістю. Своїм піклуванням він скорочував між ними відстань. Світланці приносив довгенькі коричневі плитки, роз'яснював, що це німецький шоколад. Мала попервах брати відмовлялася, та він першого разу наполіг, а потім дитина розкуштувала і брала охоче.

Якось ввечері приніс ковдру, розстелив на лежанці. Показав, що це для Марії. Ковдра була зшита з різнокольорових косинців різних тканин. Таке враження, ніби квітучий шматок літа біля неї. Михай вів себе як

господар. Поправив сарай, залатав дірки в даху, що вже з рік крізь них дзюркотів дощ. Потім зрубав висохлу сливу і порубав на дрова, згодом привіз цілий віз дров на всю зиму. Коли почало на дворі холодати, Михай у великій кімнаті поставив буржуйку. Ганна взимку топила її. Коли добре нагрівалося, на декілька годин він відчиняв двері до її кімнати – нагнати тепла.

Вранці, зі сходом сонця, Ганна йшла до сільради, вона ніяк не могла сприйняти це слово: «комендатура». Жінки по дорозі на роботу переповідали всі сільські новини. Сьогодні «героєм дня» була найвредніша баба – Петриха. Так її називали по чоловікові. Той давно помер, а вона все: «Петро та Петро». Ось і закріпилося: «Петриха». Недолюблювали її в селі. Жінки часто проклинали, тягнучи від неї додому своїх чоловіків, п'яних як чіп. А самогон гнала такий, що відразу валив з ніг.

Німці зайшли до неї, шукали якогось «шнапсу». Баба відхрещувалась, що не знає ніякого «шнапсу» і ніколи його не бачила. Вони поперекидали все в хаті, знайшли самогон, показували на нього: «руський шнапс». Примусили її випити для проби, все забрали і подалися геть. Напевне, навів їх Остап, а то як же взнали, що вона гонить самогон? Поклялася сусідам, що кинула цю справу – віднині і назавжди!

Обговоривши всі новини, пішли відробляти панцину. Іншої назви і не придумати. Залякані, вироблені, з постійним передчуттям біди, жінки тягнули цю панци-

ну з ранку до вечора. Якщо і жевріла десь надія, то поступово згасала у тяжкій праці.

А староста вже відкрито брав за плече якусь молодицю і відводив у посадку. Без сорому робив свою справу. Наступного дня – інша. Зухвало хитався на своїх куцях ніжках:

– Перепробую всіх молодниць у селі. Я – один чоловік, спроможний на всіх вас. Звикайте, бо моя воля; що захочу, те й зроблю. Будете противитись, то відправлю рити окопи навколо райцентру. Треба зміцнювати німецьку оборону.

Кожна з жінок з острахом чекала, що може стати наступною. Ганни не чіпав, з косим усміхом підморгував:

– Ну що? Німецька любов солодша? Чи вже її скуштувала? А була ж така недоторклива!

Та одного дня вибігла з лісосмуги розколошкана молодиця, навіть не поправивши на собі спідницю, закричала:

– Здох! Захрипів і впав на спину. Ой, тікаймо!

Усі жінки з переляку розбіглися по домівках і принишкли до ранку. Вранці знову пішли в поле по своїх ділянках і навіть боялися розмовляти між собою.

Німці з собакою шукали свого старосту і знайшли в тій лісосмузі, далеко від села, мертвим.

Обтрусили з його тіла мурашню і привезли до сільради. Старого переляканого фельдшера примусили з'ясувати, з якої причини сталася смерть. Той признав, що, напевне, кров ударила в голову – і судини не витримали. До того ж староста був дуже повним і пив без міри.

На щастя, на цьому все й скінчилося. Жінки раділи, що Бог покарав гадину за всі їхні поневіряння і приниження. Собаці – собача смерть! Собаку хоч пожаліти можна. А цього закопали на кладовищі, навіть хреста з іменем копачі не поставили.

Завершили польові роботи. Увесь хліб вивезли, не залишили навіть на посів. А потім добрались і до корівок – годувальниць і рятівниць.

Михай наказав Зорьку тримати в хліву і виводити на вулицю тільки вночі, щоб нікому не потрапила на очі.

Збирачі обминали її хату, і Ганна добре розуміла, що все не так просто. Кожного дня відчувала, що коло навкруг неї все звужується.

Після вечері чіпко взяв Ганну за руку і спробував повести до своєї кімнати. Ганна різко вирвалася, відбігла в глибину кімнати. Намірилась будь-що відбиватись. Михайл вискочив, через хвилину повернувся, тримаючи в руці пістолет. Він став напроти Світланки, навів його на дитину і показав Ганні рукою на свою кімнату. Заціпеніла, віднялися ноги, хотіла закричати, але в горлі перехопило. А він все тримав пістолета і вимогливо наказував їй вийти.

Ось і замкнулося коло.

Мов на ватяних ногах, вона рушила з місця. Світланка з криком кинулася до мами. Та Михайл підняв дитину і посадив на лежанку до Марії. Та пригорнула і закрила її собою.

В кімнаті наказав Ганні повністю зняти одягу. Ган-

на навіть при чоловікові ніколи не стояла отак — оголеною. Закрила очі руками від сорому, душевного болю та безвихідності. На його боці — сила...

На якусь мить залягла тиша. Михай раптом впав до її ніг, охопив руками і пристрасно пестив її тіло. Ганна мовчки плакала, навіть не схлипувала. Він цілував її очі, палко пригортав до себе. А потім була довга ніч, в яку вона провалилася, і глибоко пірнула в сором. Коли Михай заснув, випорснула з постелі, тихесенько зодягнулася і пішла до дитини.

Світланка вже спала, а Марія злякано дивилася, плакала і мовчала. Так вони до ранку не сказали одна одній жодного слова.

Мимохідь вранці поглянула в дзеркало і злякалася. Звідти на неї дивилася знічена, зігнута постать з темними колами під очима. А ще звідти вихлюпнувся сором. Ганна опустила очі долу.

Відтоді вона почала боятися дзеркала і зайвого разу не дивилася в нього.

Кожного вечора Михай знову брав Ганну за руку і вів до себе. Його жага була невгамовною, а пестоші все ніжнішими з кожною ніччю, видихав щоразу її ім'я: «Ханна, моя Ханна! Скінчиться війна, поїдеш зі мною, будеш за дружину, народиш мені дітей. Я хочу багато дітей, велику сім'ю!».

Закінчувалася зима. Сама не помітила, як за цей час податливішим стало її тіло, як тепло і спокійно було в його обіймах. А розум суперечив тілу.

Розум обзивав тіло останніми словами, лякав неминучою розправою чоловіка, коли той повернеться. А «добрі люди» завжди обіллють брудом.

А тіло жалібно захищалося: хіба зле відчути себе жінкою, яку люблять? Бо те, що відбувалося щоночі між ними, молодими і здоровими, не назовеш гріхом. Михай своїми ласками пробудив це тіло, сповнив його новим, досі не знаним відчуттям.

Десь глибоко-глибоко, як жарина, жевріло: а може, чоловік і не дізнається, може, все минеться? А люди чого тільки не видумують, кого тільки не обмовлять!

Зимовий ранок розірвався навпіл. Гриміло так, що здригалися стіни. Ревли машини, звідусіль – автоматні черги і вибухи. Все ближче і ближче.

Михай прибіг, зібрав речі, обійняв міцно Ганну:

– Нас гонять! Сьогодні тут будуть ваші. Не виходь, не випроводжай. Бережи Світланку і народи мені сина. Я це відчуваю, бо в нашому роду лише сини народжуються. Я приїду за вами, Ханно! Не вічно війна буде. Як скінчиться, заберу вас.

При відступі зірвали міст через Глибочицю. Стрясло землю, і величезна заграва здійнялася над рікою.

До вечора всі поховалися і вичікували. Під вечір у село ввійшли наші солдати, рідні, свої. Їх так довго чекали! З якою радістю вітали! Кожна сім'я закликала до себе додому. Діставали останні припаси, пригощали і розпитували. Бо кожна жінка надіялась, що солдати обов'язково десь зустрічалися з їхніми чоловіками чи синами. А ті заперечували і одночасно підбадьорювали:

— Не хвилюйтеся, вони живі. А що не бачились — то вони ж воюють на інших фронтах. Скоро повернуться.

Зайшло двоє солдат і до Ганниного подвір'я. Зігріла води помитися, зварила картоплі, налила молока. Втомлені, попадали спати. А Ганна попраля гімнастерки і до ранку праскою висушувала їх. Вранці під'їхали танки, і пішли солдати в наступ на вузлову станцію.

Так раптово від їхнього села відкотилася війна.

Ще не осягнувши довгоочікуваної волі, люди насто-рожено прислухалися до тиші. Ще не знали, як, але розуміли, що потрібно і виживати самим, і допомагати солдатам подолати ворога. Як підняти колгосп, якими силами? Німці вивезли навіть реманент.

Почали налагоджувати своє мирне життя. Сільчани головою сільради обрали тітку Біжанку, яка першою здіймала галас за справедливість. Адже потрібно, щоб хтось відповідав за них, щоб було до кого звернутися зі своїми проханнями.

Далі все пішло розмірено: жінки з піднесенням ремонтували школу і сільраду, зносили торбинками зерно — скільки в кого було сховано, теребили качани вечорами при лампах і піснях. А зерно вигравало золотом під світлом.

Вродить кукурудза — вже голоду не буде.

А ще кожна господиня діставала з льоху запаси картоплі. Перебирала, відривала зимові паростки, а меншу відбирала на кільчення. В хаті проклюнуться, підростуть і вкинуть їх у землю, лише та прогріється.

Тільки й розмов було: хто отримав з фронту вісточку. Щедро ділилися радістю, перечитували для всіх листи. Жили надією і чеканням своїх рідних з війни.

До Ганни не прийшло жодного листа, та добре що не було похоронної – це означає, що Богдан живий і воює. Ішов сорок четвертий рік.

Ганна помітила в собі добре зрозумілі їй зміни: й поправилась ніби ні з чого, і груди стали пружнішими. Ось тоді вона й перелякалася до оніміння. Перше, що зробила Ганна – кинулася до бабки-повитухи. Прибігла пізнього вечора, щоб ніхто не побачив і, як на сповіді, розповіла про все, що з нею трапилось. Бабка вислухала, поспівчувала, але відмовилася:

– Очі вже не ті, бачу погано і, боронь Боже, можу зашкодити тобі. Але зілля дам сильного, поп'єш – і скинеш дитину.

Пила Ганна те зілля два тижні, але нічого не допомогло, тільки сама ослабла і обличчя аж позеленіло. Але будь-що потрібно було позбутися цієї зачатої в грісі дитини. Чого тільки не робила: і мішки повні піднімала, і падала на живіт, і туго затягувалася.

Та дитина міцно трималася всіма силами в її лоні і таки перемогла. Коли в півстроку забилася дитина, бабка сказала:

– Син буде! Нічого не вдієш, так, напевне, Всевишній хоче. Може, це буде твоє спасіння, твій захисник. Як знати...

З кожним днем все більшав її страх. Ганна переста-

ла спати, майже нічого не могла їсти. А робота висотувала останні сили.

Жінки ковзали очима по її животу. Хто – осудливо, хто – із жалістю. І так кожного божого дня. Мука пекельна. Якщо зараз так страшно, то що буде потім, коли живіт виросте? Не витримала. Ганна прийняла для себе рішення, яке вважала єдиним виходом із цієї муки.

Цілу ніч Глибочиця ламала кригу, гупало і витискувало товсті крижини на берег. Вони сторчма наштовхувалися одна на одну. Оце і все: піти – і зникнути.

Перед виходом з хати якась невідома сила примусила кинути погляд у дзеркало. Ганна схитнулася. Звідти дивилася на неї мара із застиглими очима і нашіптувала:

– Твоє ж життя добігає до кінця, то ж запни його, бо вороття вже не буде.

Сама накинула чорний шматок матерії на своє зображення. Потім зняла сережки і поклала біля дзеркала. Вони горіли на чорному, як дві краплини крові.

Підійшла до річки. Стала на кригозламі і нахилилася над Глибочицею. Ось зараз впаде у цей страшний вир – і вже ніколи не буде ні її, ні дитини. Не буде сорому, страху перед майбутнім. Уже нічого не буде.

Уперше в житті Ганна звернулася до Бога з глибоким каяттям, що вирвалося зі зболеного серця:

– Прости, Господи! Нема більше сил триматися. Прийми мою душу, нехай закінчиться моя гірка доля. А ти, Глибочице, прийми моє тіло.

В останній надії на прощення Ганна підвела очі до неба. Затрималась ще на хвилю, і в цю мить крізь сердиті навислі березневі хмари з неба пробився тоненький промінчик сонця, і в півсвідомості вона почула плач Світланки. Наче вдарило в груди і відштовхнуло на крок назад.

– Прости, Боже, нерозумну матір. Чим завинили діти? Треба жити заради них. Як би не було гірко і страшно. Треба спокутувати свій гріх і терпіти – така її доля.

Повернулася додому. Світланка гралася серезжками, а Марія злякано показувала на дзеркало:

– Що ж це, Ганно? Чому знову запнула його? Хто в нас помер? Невже прийшла похоронна?

– Ні, Маріє! Це я вирішила назавжди поховати все страшне, що віддзеркалювалося в ньому.

Як Ганна жила, поки виносила дитину, відомо лише їй. Боялася в останні місяці навіть на людях показуватися. Бодай тому ворогові так було, як їй. Кожної ночі прислухалася, чи не стукне у вікно чоловік. Навіть снитися це стало, як у кошмарі. А кожного дня з неї глузували чужі очі. Ці погляди дошкуляли так, що навіть дитя здригалося у лоні. Тоді Ганна інстинктивно прикривала живіт руками. Як же швидко забули свої гріхи жінки, з котрими таке ж трапилось. А були й такі, що з власної волі... Та жодна не носила дитини. Ось у чому різниця, ось у чому її вина.

Коли почалися перейми, послала доньку до повітки – бабки Дарини. Навіть не порахувати, скількох

дітей вона прийняла своїми руками, скільком допомогла з'явитися на цей світ.

Цілу добу Ганна провалювалася і випорскувала зі страшного болю. А ще кажуть, що другого легше родити.

Нарешті в нестямі почула дитячий крик:

– Хлопчика Бог послав, – скупі сповістила бабка, обтираючи мокрим рушником обличчя і груди породіллі. А Ганна знову провалилася десь глибоко, лиш пам'ятає, що болю майже не було. Легко і пусто у всьому тілі.

Прийшов сон... Бабка сходила додому за якимось чудодійним відваром. Збудила Ганну, напоїла, приклала дитину до грудей:

– Годуй сина!

Поки той жадібно тягнув цицьку, аж захлинався, бабка все придивлялася:

– На твого постояльца дуже схожий. Що будеш робити, коли твій повернеться? Тиждень тому я прийняла пологи в однієї молодиці, живе аж на іншому кінці села, крайня хата. Ледве я відійшла, вона втопила дитя, як кошеня, у ваганах. Боже! Прости їй цей найстрашніший гріх. А ми її судити не маємо права.

Ганна з острахом пригорнула до себе сина і вже майже не слухала буркотіння. Це її кровинка, і раз прийшов на цей світ, то так потрібно Богові. А що люди скажуть – її вже не чіпало. В цьому лише її вина. І каратися лише їй самій.

А синочок був так схожий на свого батька: злегка курчяве волоссячко, смуглявенький, з карими оченятами.

Ганна заплакала. Ці оченята будуть усе життя нагадувати отой гріх з примусу, і не стерти його з пам'яті...

Ой, сину, сину, що чекає нас з тобою попереду?

Назвала його Андрійком і в сільраді попросила записати на своє дівоче прізвище, а за батька таки посміла записати Михая. От і отримав син метрику, в якій записано: «Павлюк Андрій Михайлович». Бо є людина, то й потрібен документ. Головиха тільки зітхнула:

– Я сподіваюся, ти знаєш, що робиш. Хоча, правда твоя, на Богдана не запишеш – не признає. Ще й мені перепаде проблем. Бувайте здорові! Нехай росте!

Через місяць Ганна вийшла на роботу. Марія няньчила малого, Світланка допомагала, якщо це можна вважати допомогою. Світланці виповнилось уже чотири роки, то вона бавилася з малим на вулиці, стерегла, аби не заповзав далеко.

До року Андрійко зробив свій перший крок назустріч Ганні, коли та прийшла з роботи.

Кожного дня чекала повернення Богдана, і кожен день здавався їй останнім перед невідворотним покаранням. У цьому чеканні вона мов отупіла, хотіла, щоб скоріше настав якийсь кінець.

Говорили про Ганну різне. Злі язики пащекували, що німецького виплодка годує. А жінки, що пережили подібну наругу, жаліли її по-своєму. Боронь Боже пережити таке.

Час спливав, син ріс і разом ріс страх. Ночами не було сну. Продумувала мить зустрічі, слова каяття.

Якими ж словами розповісти оту гірку правду? Глибоко в душі жевріла надія на прощення. Богдан завжди був спокійним, не зривався, не кричав, то, можливо, якось обійдеться.

Почали повертатися з фронту чоловіки, хто – після поранення чи контузії, хто – вже відслужив. Раділи: діждались родини своїх господарів. Ходили в гостину до них, хотіли хоч на мить торкнутися чужого щастя. І чекали скорого повернення своїх рідних. А чи поранений, чи каліка – аби живим прийшов додому.

Ганна боялася ходити в гості, бо хтозна, як зустрінуть, чи впустять її на поріг. Люди в щасті бояться, щоб не зурочили. А на ній неначе прокляття.

Був найщасливіший день, коли оголосили, що скінчилася війна. Всі плакали, вітали одне одного. Надіялись на повернення рідних навіть ті жінки, котрі давно отримали похоронні.

Ганна тримала на руках Андрійка, плакала і сміялась від радості. Все в ній співало, і так хотілося жити! Закінчився найстрашніший час в її житті.

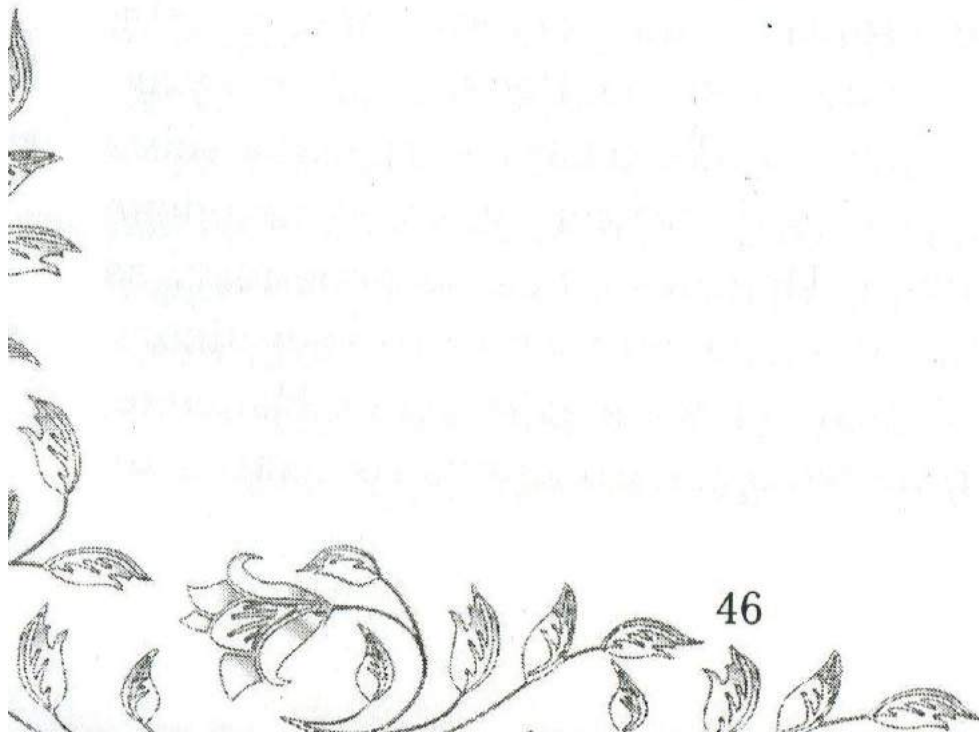
Біля сільради, прямо на вулиці, накрили довгий стіл, знесли хто що мав, принесли квітів. Весна цього року видалася ранньою та квітучою. Тюльпани вигравали всіма кольорами. Набралися цвіту китиці бузку, дуже рясно квітували ранні вишні. Пригостилися за перемогу, за своїх рідних, за тих, хто повернеться і хто вже ніколи не прийде додому. А потім співали всім селом. Напевне, ніде і ніколи в світі не було такого великого, злагодже-

ного хору. Як високо виводили хмільну ноту вдови, як басили діди, пискляво підтягували діти!

Усе село вкрила пісня, сповнена смутку. І попливла та пісня вечірніми степами понад Глибочицею.

Уперше Ганна відчула себе такою щасливою разом з усіма. І ніхто не дивився косо на її дитину. Сьогодні вона була рівною і рідною кожній людині, з ким пережила страшні два роки.

А завтра – Бог дасть день, дасть і пораду...

Спокута

Місля обіду на бідарці під'їхала бригадирша:
— Ганно! Йди додому, твій солдат повернувся! Зустрічай, корми, пої, стели постіль. Як же ти тепер? Давай доведу додому.

Тільки хитнула головою:

— Я сама.

Ганну зсудомило з голови до ніг. Заціпеніла, ні кроку ступнути не може. Так страшно ще не було ніколи. Що ж сказати йому, як виправдатися за скоєну над нею наругу? Відтягувала час, ішла поволеньки, зайшла у хвіртку, прихилилася до паркану і завмерла.

Богдан сидів на великому чемодані, біля ніг червоним перламутром відливав акордеон. Перевела погляд вище — на його груди, де виблискували дві медалі та жовтіли нашивки. А поруч порпався в землі Андрійко. Його кучеряве чорне волосся було в пилюці, на щічках — брудні доріжки від сліз. Маленький, жалюгідний.

Богдан смалив цигарку, аж шкварчало в губах, і дивився осатаніло. Стільки ненависті було в його очах, що відразу зрозуміла: це вічна ненависть, і прощення не вимолити ніколи!

Малий пискнув: «Мамо», — звівся на ніжки і подибав назустріч.

Підхопила сина, пригорнула до себе і закрила від цієї ненависті.

Хіба воно винне, що з'явилося на світ небажане, неочікуване? Стояли одне проти одного і мовчали. Біля паркану почали прилипати сусідські бабусі, очікували: що ж буде?

Богдан підняв свій скарб і пішов у хату. Вона — слідом, а зайшовши, віддала дитину Марії.

Швиденько накрила на стіл, підсмажила картоплю з яєшнею, покраяла окраєць хліба, поставила в глечичку компот. Мовчки повечеряв і почав допит:

— Ну, жінко вірна, як жила без мене? Де дитину взяла? Я не встиг ввійти в село, як мені вже сказали, звідки у тебе син з'явився.

Говорив таким хриплим, крижаним голосом — аж мурахи по тілу побігли. Не крилася, розповіла всю правду, не просилася, не каялася, не плакала. Що вже тепер... Нічого не вернути і нічого не виправити.

На захист обізвалася Марія. Вона благала брата зрозуміти, як це сталося. Та ні ця правда, ні слова захисту не дійшли до серця Богдана:

— Краще треба було здохнуть, а байстрюка нагуляного в світ не приводити.

І раптово навідмаш ударив кулаком в обличчя. Ганна злетіла з табуретки і впала біля його ніг.

— Німецька підстилка. Я кров проливав, до Берліна дійшов, а ти не могла відмовити. Чи то солодко було з ним, а може, краще, ніж зі мною? Ну що, стелися, зараз перевірю.

Ганна відсахнулася, підвелася, витерла кров з розбитої губи і хотіла вийти.

— Стій! Ти ще смієш від мене відвертатися! Стій, гадино!

Розірвав на ній легеньку кофтину, звалив на долівку і несамовито, з ненавистю гвалтував. Ганна намагалась вирватися з-під нього, та він міцно тримав, знову бив і гвалтував.

— Побійся Бога! — кричала Марія. — Тут же дитина, — і притисла малого до себе, щоб не бачив.

Та у відповідь — злі прокльони:

— А це не дитина, це цуценя, яке я поселю в собачій будці, щоб мені на очі не попадалось.

Ледь звелася на ноги, пошматована, побита. Боліло нестерпно все тіло. А що вже говорити про душу! Ось тут уперше і виникло порівняння з ніччю наруги, коли Михай вперше торкнувся її тіла.

Мовчки вийшла на вулицю, вмилася, причесала розкуйовджене волосся. В голові паморочилося. Сиділа так, аж доки почало благословлятися на ранок. Треба терпіти. Ось так і минув день, котрий мав бути радісним і світлим.

Чоловік повернувся з війни.

Відтепер з ним в хаті оселився жах. Жах, як дикий звір, сидів у засідці, очікував найменшого непослуху, непокори Ганни. І нападав, і карав. Богдан намотував на руку її довгу косу і волочив по кімнаті. Добре, хоч не бачили цього діти. Мовчки терпіла, бо розуміла, що винна. Він пройшов усю війну, поранений, тож годила, боялася за дітей. Світланку він майже не помічав, а малого взагалі міг і ногою вдарити. А така нагода траплялася часто, бо Андрійко був непосидючим:

Марія все пробувала задобрити в ньому звіра, не один раз просила Богдана:

— Прости її, братику, не могла вона не скоритися насильнику, захищала дитину. Ти ж завжди був добрим. Якщо не можеш простити, то хоч не бий так страшно. Скалічиш, що тоді робити?

— Простити! Не бити! Я колись навіть пробував поко-

хати. Війна стала доброю школою, навчила ненависті. Вона – мій ворог, бо зрадила мене у найганебніший спосіб. Цього не прощають. Я летів додому, до неї, а тут – гірше контузії. Я не зможу вже отямитись. Нехай терпить, вона винна і буде спокутувати все життя.

Марія кинула як останній вагомий довід:

– Ти хоч ради мене прости. Стільки років вона до мене, як до рідної, ставилася. Завдяки їй я живу тут, а не в богадільні.

– А ти взагалі при чому? Живеш, то й живи. Не лізь, куди не просять! – грюкнув дверима. Марія здригнулася і замовкла: шкода і Ганну, і брата, бо мучилися вони вдвох і не змогли поділити це лихо навпіл.

Одного вечора зібралися вийти в люди, привезли в село кінопересувку. Це бувало так рідко! Богдан кинув їй в обличчя сукню:

– Надінь! Із самого Берліна віз, видно, якась модна фрау носила.

Як не відмовлялася Ганна, та він примусив зодягнути.

– Може, вже тієї фрау на світі нема, а тобі – обнова.

Трофейне плаття таке гарне, як весняний цвіт: на світло-зеленому тлі пучками чи то квіти, чи кольорове мереживо. А на грудях зверху до талії в два рядочки – золоті гудзики, немов маленькі золоті зірочки. Як гарно в ньому було Ганні, як пасувало!

Дзеркало назустріч їй вихлюпнуло тендітну постать, трепетну, як чекання ніжності. Тільки з очей хлюпнув такий сум, що це світло відразу і згасло. Богдан також побачив

цей відсвіт надії та краси Ганниного тіла. Аж захлинувся від видива. Наказав зняти сукню і ножем порізав на шмаття:

– Не гідна ти жодних обновок, сука!

Вже було не до кіно.

Вранці Світланка побачила клапті, зрізала з них гудзики і зробила собі сережки-зірочки.

Вечорами Богдан сідав на лавці в садку і грав на акордеоні, правда, не дуже вправно, але вчився самотужки і терпеливо. З часом його почали запрошувати на весілля та гулянки. Повертався пізно, а Ганна мусила його чекати. Лягала в ліжко лише тоді, коли він дозволяв.

Із часом Богдан переселився в іншу кімнату, бо разом було затісно. Зі злості викинув звідти буржуйку, щоб і духу не було. Та скоро почалися холоди, і він заніс і затопив ту кляту буржуйку. До своєї кімнати він заборонив заходити дітям. Ганна лише прибирала та зрідка залишалася, поки Богдан засне після їхньої близькості.

Так і перезимували вони вчотирьох у маленькій кімнатці з кухонькою. Марія зі Світланкою вигрівалися на печі, а Ганна стелилася на лежанці. Добре, хоч широка. В Андрійка було своє ліжечко. Ганні так було навіть спокійніше. Малий ночами часто прокидався, хандрив, все тулився до матері. З нею засинав швидше.

Місяці через чотири Ганна відчула, що вагітна. Нічого не сказала Богдану, боялася порушити ледь помітне потепління в їхніх стосунках. Примітивши, що у Ганни росте живіт, кинув:

– Народиш сина – пробачу. Це буде моя дитина і виховувати сина буду сам. Моя кров ще покаже тому вилупку, хто хазяїн в домі.

Як вона просила Бога, щоб народився хлопчик, приніс спокій і прощення.

Прийшов у світ хлопчик весною. Від побоїв народився недоношеним, хворобливим. Плакав ночами, їв погано. Богдан сам назвав його Юрієм, але не дуже переймався, у нього було своє життя. Тепер їх було вже п'ятеро в тісній кімнаті. Юрій спав у підвішеній до сволака колисці.

Марія вже не підводилася, тільки стогнала і доживала свій вік за ширмою, на печі. А Світланка ставала незамінною помічницею. Навчилася няньчити, доглядати за малими. Любила меншого братика, співала колискових, жаліла його. Андрія не любила, бо вважала винним у тому, що тато бив маму і став зовсім чужим. Малий забивався у куток, мовчав і не міг зрозуміти, що він зробив поганого.

Якось непомітно згасла Марія. Перед смертю благала простити за те, що брат занапастив Ганні життя.

– Ось тепер розв'яжу тобі руки, Ганно. Поховай мене і кидай цього звіра. Хоч трішки будеш вільною, все одно ти сама піднімаєш дітей. Так тобі буде легше. Останок днів у спокої проживеш.

Ось так і пішла із життя близька їй людина, яка нічого доброго не бачила на цьому світі. Відмучилась.

Ганна вкотре вже чорним запнула дзеркало, в якому нічого не проглядалось, окрім туману.

Вважай, знову залишилася самотньою при здоровому чоловікові з трьома дітьми. Тут ще й Світланка замкнулася, перестала слухатися батька, сахалася від його доторку. Притискалася до Ганни і тремтіла всім тільцем.

– Боже, за віщо так страждають її діти? Чому з самого дитинства така доля? Не один раз Ганна ловила себе на думці: можливо, краще було б тоді не підкоритися, а вмерти. Всі муки відійшли б. Ось на сусідній вулиці чоловік застрелив жінку, поховали – і ніхто не кинувся. Його право карати. Та чи за всі провини треба карати? Скільки триватиме кара?

Через вісім місяців захворів Юрко. Горів у пропасниці. Ганна, як не билася, нічим зарадити не могла. Фельдшерка в селі молода, недосвідчена, а до райцентру крізь заметілі проїхати не змогли.

Знову завісила чорним дзеркало. Цілий тиждень ходила по кімнаті, не вірила, що Бог забрав її дитятко. За що її так карає доля, в чому її вина перед крихіткою?

Поховали Юрасика, на маленькій могилі поставили хреста, і тут Богдан не втримався, вдарив словом:

– Нема тобі прощення! Байстрюк живе, а мого сина не вберегла.

Ганна підвела на нього очі:

– А може, це тебе Бог карає...

Після дев'яти днів винесла кляте дзеркало в сарай, щоб не зустрічатись в ньому зі спогадами про всіх, хто пішов від неї. Можливо – і у кращий світ, де буде вічний спокій.

Мудрі люди казали:

– Треба стати на схід сонця і дуже твердо промовити:

«Досить смертей! Відійди від мене, лихо, відійди від моїх дітей». Надіялася, що допоможе.

Ганна ночами все частіше думала: а чи не краще без чоловіка? Вже й терпцю прийшов край. Гірше вже не буде. Та все не наслідувалася поговорити з Богданом, щоб пішов від неї.

Невдовзі знову завагітніла. Та тільки Богдан запримітив, почав бити по животі. Йому ніхто не був потрібен. Ганну завезли в лікарню, де вона скинула дитину. Лікарі жахалися від синців на її тілі, радили написати заяву до міліції. Та Ганна не захотіла виносити це на люди. Всі в селі знали, як знущався чоловік з неї. А що не жаліється і терпить – то її справа, знає, що винна.

Після цього Світланка зовсім перестала слухатись батька. Коли звав, то відходила геть, майже не розмовляла з ним, не брала гостинців з його рук. У свої чотирнадцять років вона по-дорослому і болісно сприймала те, що коїлося між батьками, завжди ставала на захист матері. Богдан злився, кричав на дитину, хапав її за плечі, трусив як грушу.

Світланка відштовхнула батька від себе з недитячою силою, аж схитнувся:

– Ти злий, чужий, а дядя Михайл добрий. Він ніколи не кричав, жалів маму, він мені шоколадки приносив і гладив по голові. Забирайся, забирайся, звідки прийшов.

Та ці слова дитини викликали страшну реакцію:

– Соплячка! Дядя Михайл хороший? Фашист недобитий! Чого ж він утік і не забрав вас із собою? Я всю війну пройшов, а ти мене вчити будеш!

Останньою краплею були слова Світланки: «А він повернеться і забере нас до себе!».

Вона впала від батьківського удару, вдарилася головою об ніжку стола. З вуха по скроні потекла тоненька червона цівочка. Тут уже Ганна зірвалася з місця, мов вийшла з потьмарення, схопила перше, що потрапило під руки. Замахнулася ножем і пішла на Богдана. Мовчки, із застиглими очима, бліда. Не було страху. Вона захищала дітей. А мати заради дітей здатна на все. Відчай додає сили.

Та в останню мить якась невідома сила зупинила її руку і не дала скоїти ще страшнішого гріха.

Богдан вискочив з хати, до півночі сидів у садку, курив. Заспокоювався. Такого опору він не чекав.

Андрійко кинувся до матері, обхопив рученятами:

– Мамо! Не треба!

Ганна, знеможена, опустилася на стілець, все тіло – мов у пропасниці, ніж випав з руки.

Світланка після довгого схлипування запитала:

– Мамо! А чому ти терпиш? Давай покинемо його. В чому наша вина, чому він не любить нікого, а лише лютує все більше і більше? Давай втечемо від нього!

– Ні, доню! Нікуди ми не будемо тікати з рідної домівки. Ви з Андрійком тут народилися, тут жила і твоя бабуся. Вона залишила мені цю хату. Ми залишимося тут. А от батька попросимо піти звідси. Він тут, дійсно, чужий.

Несподівано для самої себе у Ганни вирвалось:

– А батько мстить мені. Від цього і вам дістається. Він

повернувся з війни контужений, його пожаліти треба. А ненавидить тому, що Андрійко – не його син. Так у житті склалося...

Світланка аж скрикнула:

– Мамо, я знаю! Це дядя Михай, він тебе дуже любив, правда? Це він – тато Андрія?

Малий зацікавлено підняв голівку:

– А тато тебе не бив?

Ганна лише спромоглася відповісти:

– Повір мені, твій тато був доброю людиною, і жаль, що ти з ним не зможеш ніколи побачитися. Життя жорстоке... Ти ще малий, щоб зрозуміти. Коли виростеш, я тобі про нього розкажу.

Діти притулилися до неї, обійняла, мов крильми обгорнула.

Після цього випадку наважилася-таки порвати з Богданом. Спокійно, притишеним голосом умовляла дати їм спокій, не мучити ні її, ні дітей і не мучитись самому. Чоловік він справний, при силі, ще може влаштуватись. Он скільки вдів у селі! Не одна погодиться взяти у прийоми.

Богдан вислухав і категорично відсік:

– І не думай! Нікуди я звідси не піду. Ти смієш мене, фронтовика, виганяти? Я не дарма воював, вся правда на моїм боці! Тут моя домівка. А як тобі не терпиться, то бери байстрюка і – на всі чотири сторони. Світ великий. А будеш настоювати і добиватись, то, гляди, приведу жінку і буду жити з нею. Комуна влаштую.

От і поговорили. Що ж удієш? А якщо, дійсно, приведе сюди когось?

Так і не розв'язався цей вузол. Все залишилося, як і

було. Вона — з дітьми, а він — сам по собі. Навіть готував собі їжу, а потім і прати почав.

Із часом Богдан став тихішим — чи то час приборкав, чи старість підходила.

Отак і жили двоє чужих людей, не маючи ні радості, ні розуміння, ні жалю один до одного.

А роки — як вода в Глибочиці: студені, швидкі, з водокрутами. Вже й річка, здавалось, постаріла, посмутніла, не зустрічала Ганну легкою світлою хвилею. Та й Ганна якось непомітно стала менше бувати на березі, милуватися красою ріки. Все спливає — як вода і за водою.

Закінчила школу Світлана, стала на порі. І в день народження Ганна віддала їй бабусині, чи вже прабабусині, сережки:

— Може, тобі вони принесуть щастя. Моеї долі цей спадок не зігрів.

Світланка помилувалась ними і твердо промовила:

— У мене буде гарна доля! Я не повторю твоєї і терпіти ніколи не буду.

— Не будеш, доню, не будеш. І доля твоя буде світлою, бо мама своєю вимолила у Бога кращу для тебе.

Світлана більше до рук сережок не взяла, і Ганна заховала їх у шухлядку.

Надійшов час, Світлана поїхала в район учитися на бухгалтера. Закінчила технікум і через три роки вийшла заміж по любові за свого однокурсника. А через рік знайшлася у них дівчинка. Так Ганна рано стала бабусяю, і радості було — за всі роки!

Дуже часто навідувала молодих. Все у них ладналося. Працювали, доглядали доньку, отримали квартиру, хоч невелику, але свою. Хвалити Бога, Світлані було добре. А добре дитині – то спокій матері.

Потрохи Ганна забувала жахи минулих років. Ніби й не було, та чи можна закрити очі – й забути? Час, як кажуть мудрі люди, лікує. Ганна виповнилася лицем, почала посміхатися. Не здригалася кожного разу, коли Богдан порався у себе в кімнаті. Пояснішали очі, інколи й пісня злітала з вуст.

Сни Ганни сороміцькі: Михай обіймав, торкався всієї. Вона щось говорила за сина, а він сміявся, запевняв, що приїде і забере до себе. Аж боліли груди, і солодкою хвилиною налітав щем. Наливалося все тіло. Ганна металася по подушках і прокидалася з відчуттям присутності його тіла в ній.

Здавалося, що жіноче ество жило окремо від її тіла, за-терплого від буденності та недолюбленості.

Воно виривалося на волю, хотілося ніжного доторку, палких обіймів, тихого шепоту: «Ханно, моя Ханно!».

Не раз вночі прокидалася в такій щемливій солодкій хвилі, яку колись переживала з тим – чужим, ворогом. Ворогом?

Чому ж усе частіше виринали спогади?

Кожного дня дивилися на неї очі Михая, усміхалися його губи. Син повертав голову – і Ганна бачила молодого Михая. Тож попробуй забути...

А їй лише за сорок. Час жіночого повносилля і розквіту.

Коли Андрій служив в армії, Ганну викликали до сільради і наказали їхати в район. Голова сільради тицьнула їй в руки папірець з викликом. Схилившись над Ганною, прошепотіла на вухо:

– Ти, про всяк випадок, спакуй із собою вузлика з їжею та одягом, бо звідти можеш не повернутися. В дуже серйозну організацію викликають. За що це все на твою голову?

Її провели до вузького, напівтемного кабінету, посадили на табуретку біля столу. На столі горіла лампа без абажура. Суворий молодий чоловік в чорному лискучному костюмі буравив її поглядом. Під цим поглядом Ганна відчула себе у чомусь винною, маленькою і беззахисною. Серце калатало, у скронях гупало. Не знала, де діти руки, що тремтіли. Той, не відводячи погляду, запитав:

– Чому вас розшукує Міклаш Михай з Угорщини?

Ганна зомліла і впала з табуретки. Її привели до тьми, і посипалося безліч запитань про роки окупації. Ганна чесно відповідала, бо зрозуміла, що в цьому кабінеті, від цієї людини, нічого не сховати, він бачить наскрізь. Ганна не знала ні прізвища, що їй називали, ні міста, звідки прийшов запит. Лише ім'я – Михай – було таким рідним! Не могла зрозуміти, чого від неї хочуть. Вона нічого не знає. Наприкінці чи то бесіди, чи допиту – як вирок:

– Як це про тебе забули? Таких відправляли спокутувати гріхи до Сибіру. Розумію, чому цей Міклаш так поласився на тебе. Гарна, напевне, була, дуже гарна. Ти і нині ще нівроку, хоч вироблена і занехаяна. Та ви, жінки, в селах – занехаяні, незважаючи на вік.

Ганні заборонили розповідати про цей виклик, про розмову. Вона підписала якогось папірця, навіть не розібравши, що там було написано. Головне – що відпустили.

Із тим і поїхала додому, наполохана і заспокоєна.

Наполохана, бо боялась, що не скінчилася ця історія. Вже двадцять років пройшло, а Михай не забув її. Але заспокоїв її цей чоловік:

– Дадуть відповідь, що такої тут немає, і більше ніхто не потурбує. Дякуй своєму сину, який так віддано служить. Скоро приїде у відпустку.

Нікому нічого Ганна не говорила. Боялася вдень, боялася вночі. Не бажала нічого знати, нічого повертати. Та Михай випірнув з виру – і разом нахлинули спогади, лихі і добрі. Яких же було більше? На яких життєвих терезах це визначити? Ганна розуміла, що у людини завжди ходять поруч велике щастя і незмірне горе. Але як несправедливо і нерівномірно вони чергуються: такий вузенький окраєць радості і повний ківш лиха! Ох, який тяжкий!..

Кожного дня чекала на сина. Адже їй обіцяв той суворий чоловік. І таки не обманув – дочекалася.

Андрій приїхав на тиждень у відпустку. Великий, змужнілий, гарний. І привіз із собою дружину. Ліля служила в їхній частині, покохалися, побралися. Невістка Ганні сподобалась: тиха, ввічлива, та головне, що любив її Андрій.

Син відразу почав наводити вдома порядок. Зібрав

батькові речі, переніс із великої кімнати в маленьку. А мамині і свої – у велику. Андрій став на порозі великої кімнати і повідомив батька:

– Тепер ти житимеш у малій кімнаті. Ти один, а я привіз дружину. Вони будуть жити тут. Ти зрозумів, що це рішення не оскаржується? Досить! Скажи спасибі, що з материнської хати тебе не викидаю, бо послухався мами. А не подобається – то вимітайся звідси.

Змовчав Богдан, бо син міг здійснити свої погрози. Він давненько вже побоювався цього кремезного байстрюка. Вигодував, виростив на свою голову.

Через тиждень Андрій прощався:

– Мамочко! Не бійся, мене не вб'ють. Обов'язково повернуся. Куди їду служити – сказати не маю права. Я тебе буду жаліти, ти у мене найкраща. Бережіть одна одну, ви – найдорожчі в житті. Коли повернусь – не знаю. Можливо, через рік-півтора. А тебе, батьку, попереджаю: якщо ти, не дай Боже, простягнеш руки до мами, поки мене не буде вдома, то начувайся. Я тобі ніколи не прощу маминих сліз. І наостанок: я нічого не забуду!

Світлана привезла мамі старенький телевізор, і Ганна, коли йшли новини, не відходила від нього. Ловила кожне слово диктора, боялася пропустити жодну передачу. Можливо, десь побачить сина. Боже, який великий світ, і її Андрій – десь у цьому чужому світі.

Щовечора молила Бога пожаліти сина, повернути його живим. Вона розуміла, що десь – війна, там ранять і вбивають. Була готовою до всього. Ганна ходила до церкви,

ставила свічки і замовляла молебні за Андрія. Звертала-ся серцем до Богоматері, благала, щоб син не загубив на тій війні свою душу, не став окупантом.

А Богдан таки не втерпів:

– Ти диви, як переживаєш за байстрюка. Боїшся, що вб'ють. Він – як і його батько – загарбник. Воює на чужій території, десь гвалтує і вбиває невинних. На війні, я добре знаю, всяке трапляється. Може, і на нього куля знайдеться. Он як викручує тебе – на монашку перетворилася, з церкви не виходиш!

Вимолила-таки Ганна сина в Господа. Додавали сил Світланка і Ліля.

Через рік Андрій повернувся. На грудях – якісь невідомі нагороди, ніби й не наші, та орден Червоної Зірки. Ганна побачила великий шрам на плечі у сина, коли той вмивався. Притулилася губами до плеча. Андрій промовчав.

Син нічого не розповідав, напевне, не потрібно їй всього знати. Та вона була осяяна світлим материнським щастям.

Андрія призначили в школу – викладати військову справу. Хлопчаки ходили за ним ватагою, та й після школи часто забігали до свого вчителя.

Ганна раділа ладу та любові в їхній родині. Ліля народила сина. Ганна не випускала з рук онука, як дві крапельки води схожого на Андрія.

Так було світло в житті, таким спокоєм наповнилося все навколо, що навіть Богдана не помічала. Прости-

ла йому і відпустила болючі спогади. Тільки непокоїло, що Світланка з Андрієм, чим дорослішали, тим більше віддалялися одне від одного. Не чужі, але й не рідні. Цьому ради дати Ганна вже не могла. Від того в серці як гострий пакілець забито. Інколи зупинялася і перечікувала, глибоко набирала повітря і заганяла біль у темний куток.

Одного дня невістка знайшла в сараї дзеркало, винесла його на світло, розмотала і замилювалася:

– Таке гарне дзеркало! Видно, що дуже старовинне. Ото краса в хаті буде! І місце для нього між вікнами є.

Ганна вже давно забула за нього. Навіть не глянула, знову замотала:

– Ні, у цьому дзеркалі вмістилося безліч смертей, нещасливі долі багатьох поколінь. Воно бачило більше смутку, ніж світла. Придбайте собі нове, і нехай воно віддзеркалює для вас лише щасливі дні. Ніколи не дивіться в чужі старі дзеркала!

Ганна все слабіла, більше відпочивала і все перебирала життєвий скарб – давні спогади. Згадала, що колись напроорокували їй тернову долю. Вона тепер цілком усвідомила, яка вона, її тернова доля.

Дитинство без матері. Зате нагородою в житті була бабуся. Жаль, що так рано померла.

Юність, дівочі роки, швидкоплинні та короткі. Постійна праця на колгоспних гонах. А якими вважати роки заміжжя? Всього було, не виміряти. Роки окупації покрили її ганьбою, та зостаріли на багато років. А вже опісля – то й дня спокійного не набереться. І майже все

життя – самотність. Діти принесли в її життя радість і тривогу. Але у них – своє життя, свої діти.

Розібрала свої спогади – як вузлики розв'язала. Стало спокійно, біль відпустив. Прихилилася до вікна, де квітували грамофончики фуксії та споконвічні калачики з кетягами червоних квітів. На мить прикрила очі. В уяві промайнули її молоді літа. Ось вона вечорами розплітає коси, миє їх у любистку, щоб хлопці любили. Ось стоїть на березі Глибочиці під зорями. А верби полощуть у ній свої довгі гілочки в задумі. І так тихо, ніжно жебонить між камінцями вода.

В уяві Ганна розправила руки, лягла горілиць на воду, і та – лагідна, тепла – понесла її...

Цілісіньку ніч сидів Богдан біля Ганниної домовини, плакав і розмовляв з нею:

– Простив я тебе, Ганно, давно простив. Бачиш, так склалося, що ніби і не винна ти, а все життя прожила винною. Та найбільша вина – проклятої війни! Вона й мене так озлобила, що серце стало кам'яним. Це я винен, що ти перенесла за останні роки нашого сімейного життя. Боюся, що й не назовеш його сімейним. Я прощення у тебе просити не буду, бо ти його вже й не почувеш, та й там воно не знадобиться. Прощай!

Ганна лежала така маленька, на обличчі – спокій. Горіла свічечка у вироблених руках. Їй уже, дійсно, не потрібно було це запізніле прощення.

Третього дня, до обіду, Ганну поховали. Богдан за домовиною не пішов. Не було його й на поминальному обіді.

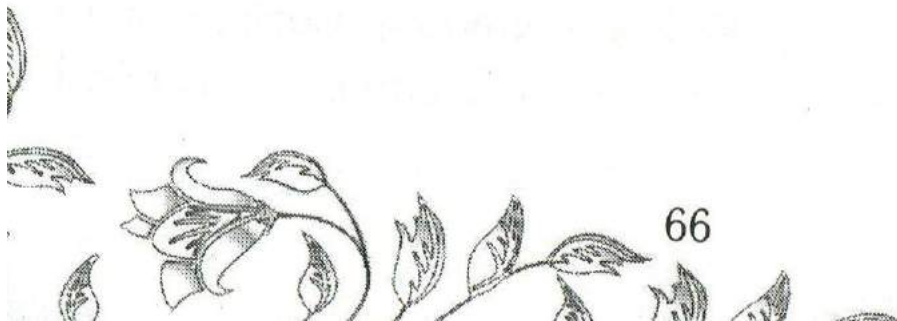
Зійшлися сусіди. Світлана, бліда й заплакана, клопоталася, приносила і змінювала страви та все запрошувала пом'янути їхню маму.

У гнітючій тиші зітхали жінки, стукав посуд. А потім довго згадували, якою доброю і горьованою була небіжчиця. Як мало прожила – ледь за шістдесят зайшло.

Андрій провів людей, подякував їм. Ліля зі Світланою прибрали і перемили посуд.

Потім вони притулилися одне до одного і так сиділи дуже довго...

От і скінчилася тернова доля їхньої мами. Завтра вранці вони понесуть сніданок до своєї мами, якої вже ніколи не буде. Буде лише рідна могила. І посадять барвінок, бо його дуже любила Ганна.

Через роки

Летять над Глибочицею хмари, поспішають над нею і над світом роки. Отак непомітно і два роки сплило, як відійшла Ганна. Нічого не змінилося в селі, лише голубою хвилею розлився барвінок на її могилі.

На два роки підросли її онуки. У Андрія народилася дівчинка, назвали її Ганнусею.

Богдан зовсім замкнувся в собі. Увесь день порпається то на городі, то в садку – знаходить собі роботу, висох і став схожим на жердину. Онуків до себе не підпускає, та й вони не дуже його любляють.

Інколи зі своїми дітьми на могилу приїжджає Світлана. Погостює день-два, наведе лад у батьковій кімнаті – та й додому.

Андрій ще більше змужнів, усе пропадає в школі зі своїми вихованцями. Разом будують тир.

Життя продовжується... І вже ніби й новин чекати нізвідки. А що може трапитися в розміреному і такому звичному житті! Люди – як на долоні: хто вмирає, хто одружується, хто народжується.

Молодь, закінчуючи школу, виривалася у міста – вчитися чи працювати. Міста великі, всім місця вистачить. А село старішало на очах.

Та у долі трапляються інколи такі повороти, що й у казці не вигадась...

Була середина серпневого дня. Біля їхнього дому зупинилася чорна машина, схожа на велетенського жука. До хвіртки підійшов високий чоловік, зодяг-

нутий по-міському, і нерішуче постукав. Ліля, котра якраз вивішувала білизну, озирнулася на стукіт. Так і остовпіла...

Навпроти стояв дуже схожий на її Андрія чоловік, тільки сивий. Але ж як дві краплі води. Вона підійшла ближче, чоловік привітався чемно і запитав:

– Тут живе Ханна? Де вона? Я хочу її бачити.

Говір був малозрозумілий, і Ліля, кивнувши головою, відповіла:

– Я нічого не розберу. Зараз збігаю за чоловіком. Зачекайте.

Прибігла засапана до школи:

– Андрійку! О Боже, там приїхав якийсь невідомий чоловік, дуже схожий на тебе, і шукає якусь Ханну. Він скидається на іноземця, бо так розмовляє, що не дуже можна розібрати. Я чомусь злякалася.

Коли Андрій із сином прийшли додому, то здивуватися було з чого. Гість зробив крок назустріч – і вони завмерли. Очі в очі. Як у дзеркалі, один проти одного, але між ними – роки й роки. А поруч крутився малий, так схожий на обох. Як могло таке статися?

Запросили гостя до хати. Ліля швидко накрила на стіл, і почалася довга і складна розмова. Гість зняв зі стіни портрет Ганни, гладив його і все примовляв: «Моя Ханно!». З подивом і радістю дивився на Андрія, поривався взяти малого на руки. Навіть без слів було зрозуміло: син із батьком, і відстань між ними більше сорока років.

З його розповіді Андрій вперше довідався про давню історію кохання гостя до мами, про його безкінечні запити і пошуки.

Та лише тепер можна було приїхати до України. Він так довго шукав!.. Плакав, просив дозволу називати Андрія сином.

Як багато їм потрібно було розповісти і вислухати! Аж до ранку не могли наговоритися.

Літня ніч коротка. Лише зійшло сонце, пішли на цвинтар.

Михай цілував голубий барвінок на могилі і плакав:

— Моя Ханно! Я до тебе приїхав, а ти не змогла дочекатися. Я так довго шукав, на запит із посольства відписали, що такої немає. А я таки знайшов тебе. Спасибі за сина і за онука. Пам'ятаєш, я говорив, що в нашому роду одні хлопці народжуються.

Через рік Андрій з родиною виїхав до батька в Угорщину.

Богдан сидів довгими самотніми вечорами на призьбі біля хати.

Він пережив Ганну на п'ять років. Помираючи, просив, щоб поховали його біля Ганни. Але місця поруч з її могилою вже не знайшлося...

Літературно-художнє видання

ЧИЖОВА Людмила Яківна

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ДОЛІ

Художник Лисянська О.О.

Коректор Кочеткова Н.В.

Комп'ютерна верстка Рябошапка С.А.

Підп. до друку 10.12.09. Формат 64x90/32. Папір офсет.

Гарн. QuantAntiquaС. Друк офсет. Ум. друк. арк. 4,5.

Наклад 1000 прим. Зам. № 71 .

Видавець і виготовлювач Видавництво Ірини Гудим

54030, м. Миколаїв, вул. Адміральська, 20

Тел. (0512) 37-37-18

(0512) 37-27-00

irina.gudym@gmail.com

gydim.nikportal.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи МК № 3 від 14.05.09